

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ГАЛУЗЕВОГО ПРАВА**

**ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ
ЕКСПЕРТИЗ У СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ СІМЕЙНИХ СПРАВ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка IV курсу групи
Спеціальності: 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»
Волошина Олена Сергіївна

Керівник к.ю.н., доц. Гавловська А.О.

Рецензент доц. Казанчан А.А.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Поняття «експертизи» в сімейному законодавстві України	7
1.1 Поняття експертизи в правничій науці.....	7
1.2 Види експертиз у розгляді сімейних справ.....	15
РОЗДІЛ 2. Правове регулювання призначення та проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ	23
2.1 Правовий механізм призначення експертиз у судовому розгляді сімейних справ.....	23
2.2 Порядок проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ.....	30
РОЗДІЛ 3. Практичні аспекти призначення та проведення експертизи в сімейних правовідносинах	38
3.1 Проблеми судового призначення та проведення експертизи в сімейних правовідносинах.....	38
3.2 Пропозиції щодо вдосконалення правового механізму призначення та проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ.....	50
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59
ДОДАТКИ	64

ВСТУП

Актуальність теми. Основна мета цивільного процесу – захист прав та інтересів громадян та юридичних осіб. Виходячи з принципів змагальності сторін – який веде до того, що зацікавлені особи повинні піклуватися про доказовість матеріалів. Наприклад, використання експертизи в сімейних справах, а саме її висновків багато в чому залежить результат процесу.

На сьогоднішній день можна констатувати відсутність чітко сформованої практики або позиції з питання співвідношення судової експертизи та експертного дослідження у сімейних справах. Оскільки рішення суду повинно бути обґрунтовано належними доказами, суд, в першу чергу, зацікавлений в призначенні судової експертизи у справі, яка вимагає спеціальних знань. Нюанс полягає в тому, що, на відміну від господарського, адміністративного або кримінального процесів, де рішення про призначення судової експертизи залежить від волі суду (слідчого), у розгляді сімейних справ обов'язковою умовою винесення судом відповідної ухвали є наявність клопотання учасників процесу. На практиці при розгляді сімейних справ часто можна зустріти випадки, коли позивач, на підтвердження обґрунтованості і законності своїх вимог, разом з позовною заявою подає до суду висновок спеціаліста щодо ініційованого ним же експертного дослідження. Природно, маючи на руках позитивний висновок експертного дослідження, позивач буде заперечувати проти призначення судової експертизи у справі, адже наданий ним висновок виданий тією ж (або подібною) експертною установою, яка проводитиме експертизу. Крім того, перед експертами будуть ставитися, по суті, ті ж питання, що призведе до затягування розгляду справи. А при наявності будь-яких сумнівів можна просто допитати фахівця в суді. Через це потрібно чітко дотримуватися порядку призначення експертиз у розгляді сімейних справ.

Зважаючи на свою виключну важливість для теорії та практики цивільного процесу, проблеми правового механізму призначення експертиз у судовому розгляді сімейних справ завжди перебували в полі зору науковців-юристів. Зокрема, варто згадати здобутки таких правознавців як І. Гора, Ю. Грошевий, С. Стахівський, В. Фаринник, В. Гончаренко, А. Датийта ін., проте ціла низка питань щодо правового механізму призначення та проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ залишилася поза увагою науковців-правників, що й зумовило вибір теми дослідження та його актуальність.

Мета дослідження полягає у встановленні правової природи та особливостей призначення та проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

- дослідити поняття експертизи та сімейних правовідносин в правничій науці;
- проаналізувати види експертиз у розгляді сімейних справ;
- з'ясувати правовий механізм призначення експертиз у судовому розгляді сімейних справ;
- дослідити порядок проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ;
- визначити проблеми судового призначення та проведення експертизи в розгляді сімейних справ;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення правового механізму призначення та проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з призначення експертизи та порядком здійснення судочинства у розгляді сімейних справ.

Предметом дослідження є правовий механізм призначення та проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ.

Методи дослідження. У роботі було використано діалектичний метод як загальнонауковий метод пізнання правових явищ. Зумовило застосування різних наукових методів пізнання комплексне дослідження правового механізму призначення експертиз у судовому розгляді сімейних справ, а саме: порівняльно-правового, історичного, формально-догматичного (логічного), системного аналізу, формально-юридичного.

Окрім того було використано метод структурно-функціонального аналізу (дозволяє сформулювати уяву про сутність і зміст правового механізму призначення та проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ). Історико-правовий метод розкриває генезис кодифікаційних процесів у галузі законодавства, у тому числі за останні роки. Формально-юридичний метод забезпечує дослідження змісту та структури правового механізму призначення та проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ. Порівняльно-правовий метод визначає зміст та процедуру призначення та проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ.

Наукова новизна дослідження зв'язується автором з комплексним висвітленням проблеми правового механізму призначення експертиз у судовому розгляді сімейних справ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані в процесі подальших досліджень проблем правового механізму призначення експертиз у судовому розгляді сімейних справ.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження були представлені на Міжнародній студентській науково-практичній конференції «Реформування правової системи України під впливом євроінтеграційних процесів» (Херсон, 11-12 березня 2020 р.).

Публікації: Волошина О.С. Правовий механізм призначення експертиз у судовому розгляді сімейних справ: Матеріали міжнародної студентської науково-практичної конференції, м. Херсон, 11-12 березня

2020 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020 (*готується до друку*).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (45 найменувань). Загальний обсяг кваліфікаційної роботи без додатків становить 64 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ «ЕКСПЕРТИЗИ» В СІМЕЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

1.1. Поняття експертизи в правничій науці

Фактично при здійсненні всіх видів судочинства, передбачених Конституцією України, виникає необхідність у розгляді різних питань, що потребують спеціальних знань в різних областях науки, техніки, мистецтва, ремесла і, отже, призначення експертизи.

Відомий теоретик Ю. Грошевий зазначає, що «судово-медична експертиза – це процесуальна дія, що складається з проведення досліджень та надання експертного висновку з питань, вирішення яких потребує спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла та які ставляться перед експертом судом, суддею, органом дізнання, особа, яка проводить дізнання, слідчий з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню в конкретній справі» [5, с. 49].

Як зауважує В. Гончаренко: «Судова експертиза – один з інститутів доказового права, через призму якого можна простежити багато закономірностей сучасного розвитку цивільного процесуального права в цілому. Основна мета цивільного процесу – захист прав і охоронюваних законом інтересів громадян і юридичних осіб. Виходячи з принципів диспозитивності, особливо змагальності сторін веде до того, що самі зацікавлені особи повинні піклуватися про доказові матеріали» [8, с. 23]. Від використання експертизи багато в чому залежить результат процесу. На сьогоднішній день закон дозволяє використовувати експертизу практично при вирішенні будь-яких цивільних справ. Будь-яка експертиза по визначенню – це застосування спеціальних професійних знань, які пройшли апробацію досвідом.

За визначенням Н. Клименко: «Судова експертиза – одна з різновидів експертизи, що володіє особливими ознаками, описаними в процесуальному законі» [10, с. 27].

Отже, на нашу думку судова експертиза – це спеціальне дослідження, яка призначається ухвалою суду за наявності загальних або спеціальних підстав, проведена досвідченим особою – експертом, в певній процесуальній формі для отримання судового доказу по справі.

Термін «судова експертиза» означає не будь-яка експертиза, а лише тільки та, яка використовується в судовому процесі. Для неї характерна досить жорстка процесуальна форма. Процесуальна форма є сукупність норм процесуального права, що регулює порядок здійснення правосуддя, порядок здійснення процесуальних дій кожним з суб'єктів в строго визначеної послідовності [16].

Експертиза в суді існує завдяки тому, що вона регулюється нормами процесуального права. Сукупність норм є необхідною передумовою виникнення правових відносин з приводу експертизи в процесі, а отже, і конкретних дій суб'єктів процесу, пов'язаних з виробництвом експертизи, використанням її результатів для доказових цілей. Тому судова експертиза, як інститут процесуального права, спрямована на здійснення правосуддя.

Виявити особливості інституту експертизи в розгляді сімейних справ можна, визначивши сферу дії норм, тобто предмет регулювання. Предметом правового регулювання виступають суспільні відносини, які приймають форму правових відносин. Підставою виникнення процесуальних відносин є процесуальні дії. Головною з них є ухвала суду або судді про призначення експертизи.

Змістом процесуальних дій виступають конкретні дії суб'єктів процесу. Поза правової оболонки судова експертиза не існує. Поза процесуальної форми можна отримати висновок експерта як судовий доказ. При порушенні процесуальної норми при призначенні експертизи,

проведенні експертизи, висновку експертизи ніякого доказового значення вона не матиме. Але це не означає, що будь-яка інша експертиза не має форми і встановлених вимог до способів проведення, експертного висновку.

Будь-яка експертиза в розгляді сімейних справ має певний регламент, який фіксується в інструкціях, методичних вказівках, рекомендаціях по її проведенню. Але така експертиза відрізняється від процесуальної, яка призначається за ухвалою суду.

Варто зазначити, що останні зміни правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні введені в дію Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII [27].

Зокрема, зазначеним законом внесені зміни в Закон України «Про судову експертизу» (далі – Закон), що стосуються таких концептуальних аспектів як: поняття судової експертизи(ст. 1 Закону), повноваження суб'єктів судово-експертної діяльності (ст. ст. 7, 9, 10 Закону), підстави проведення судової експертизи (ст. 71 Закону) [28]. Аналіз запроваджених змін вбачається важливим з точки зору їх значення для розвитку теорії судової експертизи. Відповідно до внесених змін під судовою експертизою пропонується розуміти «дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду».

На наш погляд, така конструкція не дозволяє відмежувати судову експертизу від іншої – несудової. «Судова експертологія розглядає судову експертизу як кваліфіковане (експертне) дослідження об'єктів (в широкому розумінні) спеціальним суб'єктом не за напрямком застосування її результатів, а за причиною ініціації такого дослідження –

саме в процесі певного виду провадження (цивільного, адміністративного, господарського, кримінального)» [8, с. 20].

Крім того, зводячи мету судової експертизи до надання висновку, законодавець перетворює процес дослідження в рамках проведення судової експертизи до виконання механічної роботи. Дослідження (чим по суті є судова експертиза як вид практичної діяльності) – це пізнавальна діяльність, кінцевою метою якої не може бути надання висновку: мета будь-якої пізнавальної діяльності – це отримання інформації, фактичних даних.

Також в рамки запропонованого визначення не вміщується поняття так званої експертної ініціативи: викладення у висновку експерта відомостей, з приводу яких не поставлені питання експерту. Фактично, така інформація може не стати в подальшому предметом судового розгляду, а носити суто орієнтуючий характер.

Стахівський С. зауважує: «Визначаючи сферу компетенції судової експертизи «спеціальними знаннями у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо», законодавець створює умови правової невизначеності нормативно-правового акту, порушуючи принцип верховенства права, закладаючи умови для дискреційних повноважень. Такі конструкції норм не лише розмивають межі предмета судової експертизи (як виду практичної діяльності), але й ускладнюють досягнення загальної мети Закону: забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки» [5, с. 50]. Що ж до логіки законодавця відносно визначення об'єктів судової експертизи саме як «дослідження об'єктів, явищ і процесів», а не «матеріальних об'єктів, явищ і процесів» (попередня редакція Закону), то вона потребує обґрунтованого тлумачення, оскільки вступає в протиріччя із сучасними теоретичними положеннями судової експертології щодо природи об'єктів судової експертизи [5, с. 39].

Отже, висновок експерта як самостійний вид судового доказу може бути результатом лише судової експертизи. Будь-який інший експертний висновок, отриманий поза процесом, не може використовуватися в якості судового доказу. Судова експертиза – це самостійний правовий інститут, тобто сукупність норм процесуального права, що регулюють відносини за призначенням, проведенням експертизи, отримання та оцінці висновку експерта. Дані норми регулюються через систему правовідносин, що виникають між судом і експертом в результаті вчинення процесуальних дій, регламентованих законом і спрямованих на отримання судового доказу.

Процесуальні дії, що становлять ядро правової сутності експертизи в розгляді сімейних справ, неоднакові за своєю природою. Одні з них грають роль юридичного факту, інші є змістом даних правовідносин тому в ході отримання експертного висновку як доказу складається система процесуальних правовідносин. Основним юридичним фактом є визначення суду про призначення експертизи. Це призначення може бути винесено або за клопотанням зацікавленої особи, що бере участь у справі, або з ініціативи суду (судді). У першому випадку підставою для виникнення правовідносин буде служити юридичний склад (клопотання і призначення суду) [13, с. 235].

На підставі призначення між судом і експертом складаються правовідносини з приводу проведення експертизи. Їх зміст становить, з одного боку, дії суду, з іншого – дії експерта. До дій суду можна віднести: залучення обізнаної особи до проведення експертизи, вимога про проведення спеціального дослідження, контроль за законністю проведення експертизи, витребування висновку експерта, його оцінка і визначення доказової сили. До дій експерта відносяться: дає висновок з поставлених питань, знайомиться з матеріалами справи, просить суд про надання додаткових матеріалів, бере участь в судовому розгляді. Більш складні правовідносини з приводу експертизи виникають, коли

проведення експертизи доручається не окремій експерту, а експертній установі. Тут правовідносини виникають між судом і експертною установою з одного боку, і судом і експертом з іншого боку. Між судом і експертною установою правовідносини виникають з приводу призначення експертизи.

Керівник експертної установи може прийняти або не прийняти судову ухвалу про призначення експертизи, може клопотати перед судом про притягнення до дослідження інших фахівців не перебувають в штаті експертної установи, несе відповідальність за належне виконання ухвали суду. Між експертом і судом правовідносини виникають з приводу проведення експертизи або точніше з приводу висновку експертизи, його висновків при допиті експерта, з приводу відповідальності за дачу завідомо неправдивого висновку.

Як зазначає А. Ляш: «Суть експертизи – проведення експертом спеціального дослідження. З’ясування суті експертизи вимагає розкрити поняття «спеціальні знання» і «спеціальне дослідження». «Спеціальні» означає, що експерт застосовує свої професійні знання, і такі які не є загальнопоширеними, загальновідомими. Ці знання отримані людиною в повсякденному досвіді в певній галузі знання (в області науки, техніки та ін.), За винятком правових знань. Суддя сам володіє спеціальними правовими знаннями. Ці спеціальні знання повинні бути підкріплені спеціальними дослідженнями» [16].

Дослідження повинні бути такими фактичними даними, які суду до цього не були відомі і які іншим шляхом встановити не можна.

Дослідження складаються з декількох етапів:

- Визначення експертного завдання;
- Вибір методики дослідження об’єкта;
- Отримання експертного висновку [21, с. 19].

Структура спеціального дослідження в розгляді сімейних справ, складається з: підготовчої частини (відбір об’єктів дослідження, вибір

методики), аналітичне дослідження об'єкта, порівняльне дослідження, синтез отриманих результатів та експертний висновок.

Експертне дослідження в розгляді сімейних справ, має свій об'єкт, предмет і методику проведення об'єктом судової експертизи є джерелом інформації для експерта.

Об'єктами експертизи в розгляді сімейних справ, можуть бути матеріальні предмети, живі організми. Предметом судової експертизи можуть бути факти (фактичні дані). Наприклад, предметом психологічної експертизи може бути встановлення здатності до правильного сприйняття, запам'ятовування і відтворення інформації [18].

Під методом розуміють спеціальні способи застосовуються для дослідження об'єкта експертизи. В їх систему можуть включатися логічний, загальнопізнавальні методи, приватні інструментальні, допоміжне-технічні і спеціалізовані методики.

Отже, судова експертиза в розгляді сімейних справ, складається з двох компонентів: спеціальний (застосування спеціальних знань у формі дослідження) і правової (дотримання процесуальної форми). Мета судової експертизи – отримання судового доказу.

На основі викладеного можна виділити ознаки судової експертизи в розгляді сімейних справ:

- застосування спеціальних знань у формі дослідження;
- здійснення експертизи спеціальним суб'єктом – експертом;
- дотримання процесуальної форми;
- отримання нових фактичних даних [22, с. 59].

Найбільш поширена класифікація за таких підстав: формально-спеціальному, процесуального, приватному предмету.

Формально-спеціальна підстава допомагає визначити види експертиз в розгляді сімейних справ, в залежності від їх проведення: в суді і поза судом [21, с. 16]. Експертизи поза судом в свою чергу

діляться на стаціонарні та амбулаторні. Основна маса видів експертиз проводиться поза судом, наприклад судово-медична, судово-психіатрична та ін.

За процесуальним критерієм судові експертизи можуть бути первинні, вторинні, додаткові, комплексні та комісійні.

Як зазначає А. Ляш: «Сімейні правовідносини – це відносини, регульовані нормами сімейного характеру, засновані на фактах шлюбу, споріднення, усиновлення чи інших форм усиновлення дітей на виховання, суб'єкти яких взаємопов'язані взаємними правами та обов'язками, спрямовані на виконання їх сімейних основних соціальних функцій» [16].

Ми вважаємо, що сімейні правовідносини – це переважно односторонньо зобов'язальні правовідносини, в яких право на чужу дію (бездіяльність) належить тільки одній стороні, а інша зобов'язана вчинити таку дію або утриматися від їх вчинення. Пов'язано це з безоплатним характером сімейних відносин, які безпосередньо в свою чергу дають більш розкриті уявлення про виникнення такого явища, як розгляд сімейних справ та призначення експертиз, як допоміжного аспекту в вирішенні такої справи.

Отже, судова експертиза в розгляді сімейних справ – це самостійний правовий інститут, тобто сукупність норм процесуального права, що регулюють відносини за призначенням, проведенням експертизи, отримання та оцінка висновку експерта. Сімейні правовідносини – це відносини, регульовані нормами сімейного характеру, засновані на фактах шлюбу, споріднення, усиновлення чи інших форм усиновлення дітей.

1.2. Види експертиз у розгляді сімейних справ

У порівнянні з кримінальним процесом в цивільному процесі не існує повного переліку застосовуваних видів експертиз. Існує приблизний перелік експертиз. Використовуючи тривимірне підставу класифікації (предмет, об'єкт і методику) існує дев'ять класів судових експертиз, які в свою чергу діляться на роди, види, різновиди.

До судових експертиз, які найчастіше проводяться під час розгляду сімейних справ, належать експертиза крові та інших виділень людини, генетична, медична, психіатрична, психологічна та ін. Судова експертиза призначається лише в тому випадку, якщо є реальна потреба у спеціальних знаннях для встановлення доказів, що входять до предмету доказування, тобто у випадку, коли висновок експерта не може бути замінений іншими засобами доказу. Наприклад, у випадках визнання батьківства головним юридичним фактом є походження дитини від цієї особи, що можна довести будь-якими прийнятними доказами. Однак очевидно, що матеріально-правовий факт походження дитини містить спеціальні елементи, які можна оцінити як біологічні і які є традиційними доказами, наприклад, покази свідків, пояснення сторін, письмові докази тощо, що встановити надзвичайно важко. Думка експерта в цьому випадку є необхідна та доказова, хоча його доказова цінність оцінюється за загальними правилами порівняно з іншими доказами справи.

Розглянемо більш детально деякі з них. Під час розгляду сімейних справ використовуються різні види медичних експертиз. У справах, що виникають із сімейних правовідносин, застосовується експертиза крові, урологічна, гінекологічна, генетична експертиза [4].

Експертиза крові. Даний вид експертизи використовується при розгляді справ про встановлення або оспорування батьківства. Для дослідження береться кров дитини і батьків. При цьому потрібна згода

обох сторін на проведення дослідження, потім виноситься ухвала про призначення експертизи. Для забезпечення безпеки здоров'я випробовуваних, забір крові повинен проводити фахівець, що має спеціальні знання і навички в цій області.

Експертиза крові на сьогоднішній день не може дати ствердну позитивну відповідь чи є конкретна особа батьком дитини. Збіг групи крові дитини і передбачуваного батька не виключає кровного споріднення, але і не підтверджує його, будь-якій іншій чоловік тієї ж групи крові може бути потенційним батьком дитини. Тому перед експертами не ставиться питання про те, чи є відповідач батьком дитини. Суддя може поставити задачу перед експертом лише про визначення негативного факту: виключається походження дитини від відповідача.

Як зазначає І. Гора: «Генетична експертиза є відносно новим видом експертного дослідження. Тільки генетична експертиза здатна дати пряму і достовірну відповідь чи є конкретна особа батьком дитини. Вона заснована на механізмі передачі певних спадкових ознак, які індивідуальні для кожної людини» [4].

«Об'єктами генетичної експертизи можуть бути виділення людини, кров, кістковий матеріал. Якщо відомий генотип батьків можна визначити в якому співвідношенні нові комбінації ДНК з'являться в потомстві» [3, с. 56].

Медична експертиза може бути призначена, наприклад, справи про відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю громадянина людиною, з якою він/вона перебуває/перебував у шлюбі [18].

Судово-психіатрична експертиза не входить до складу судово-медичної експертизи. Вона має самостійний статус в системі експертних досліджень.

Визначаючи коло цивільних справ, при судовому розгляді яких можливе використання психіатричної експертизи, слід виходити із

загальних критеріїв, а саме: специфіки підлягають встановленню юридичних фактів містять медичний (психіатричний) критерій. Застосування психіатричної експертизи обумовлено потребою у встановленні хворобливого психічного стану громадянина [22, с. 33].

Цивільним процесуальним законодавством передбачено випадок обов'язкової судово-психіатричної експертизи. У справах про визнання громадянина недієздатним суд, при наявності достатніх даних про психічний розлад громадянина призначає судово-психіатричну експертизу (ст. 283 ЦК України) [47]. Це означає, що без висновку експерта-психіатра громадянин не може бути визнаний недієздатним.

Психіатрична експертиза спрямована на визначення ступеня усвідомленості або повноцінності волевиявлення, коли є підстави припускати наявність у особи психічного розладу. В даному випадку йдеться про медичні критерії. Про психіатричний критерій можна говорити тоді, коли юридичні наслідки пов'язані з психічним розладом. Крім справ про визнання громадянина недієздатним, можна віднести і розгляд в суді спору про обмеження батьківських прав, якщо залишення дитини з батьками небезпечно для дитини внаслідок психічного розладу батьків (ст. 73 СК) [34].

Судово-психіатрична експертиза може бути призначена судом і про визнання громадянина, раніше визнаного недієздатним, повністю дієздатним. Суд ставить питання перед експертом-психологом ті ж, що і при призначенні експертизи про обмеження в дієздатності (ст. 286 ЦК) [47].

Почеркознавча експертиза може бути призначена судом у зв'язку з заявою однієї зі сторін про фальшивість документа. Дана експертиза призначається судом як в «чистому вигляді», так і в поєднанні з іншими видами експертиз. Наприклад, почеркознавча експертиза схожа з авторознавчою. Експерт досліджує письмові докази, тільки почеркознавча експертиза вивчає ознаки почерку, а авторознавча –

ознаки письмової мови. Головне завдання авторознавчої експертизи – встановлення автора документа. Тут предметом дослідження є стилістичні, лексичні ознаки письмової мови.

Експертними методами можна виявити характерні ознаки пише особи в сукупності мовних засобів, що служать для письмового викладу думки. Іноді використовується комплексна почеркознавчо-авторознавча експертиза. Для встановлення авторства використовують різні методи, в тому числі психологічні, логіко-психологічні, психолінгвістичні.

Справи, пов'язані з встановленням авторства, наприклад щодо авторства заповіту (батьків, чи одного з подружжя), суд призначає авторську експертизу. Досліджуючи письмові матеріали експерт встановлює тотожність двох творів, збіги і відмінності компонентів твору, визначає творчий характер. Експерт за допомогою спеціальних методів виявляє особливості письмової мови і на основі цього робить висновок про авторство. Суд має право і не погодитися з висновками експерта, якщо це суперечить з іншими доказами. Суд може погодитися з висновками експерта, якщо він відповідає всім ознакам судового доказу [3, с. 59].

Предметом почеркознавчої експертизи є вивчення ознак почерку. Головне її завдання – ідентифікація почерку [3, с. 58]. Іноді при вирішенні цього питання необхідно залучати інших фахівців, зокрема психолога. Для цього призначається комплексна психолого-почеркознавча експертиза.

Під час розгляду сімейних справ почеркознавча експертиза може бути призначена при перевірці письмових доказів. Дана експертиза передбачає порівняльне дослідження тексту і підпису документа. Об'єктом можуть бути будь-які письмові матеріали залучені в процес. Для експертизи потрібні і вільні зразки почерку, достовірність яких безсумнівна.

Поряд з почеркознавчою експертизою письмових джерел може застосовуватися технічна експертиза документів. Її завдання: визначення давності, способу виготовлення тексту. Об'єктами цієї експертизи виступають текст, напис, дата, відбиток печатки.

Отже, якщо суд цікавить ідентифікація тексту, то призначається почеркознавча експертиза. Якщо потрібно визначити автора тексту, то авторознавча експертиза. А якщо суду потрібно встановити давність тексту або документа, то застосовується технічна експертиза документа.

Результати експертизи фіксуються у висновку експерта. В аналітичній частині описується хід спеціального дослідження (факти порушення бухгалтерського обліку, порушення чинного законодавства України). «Висновок експерта повинен бути зрозумілий користувачеві, містити професійну оцінку про достовірність звітності, чи був заподіяний збиток і який її розмір» [44, с. 12].

Комплексні експертизи призначаються судами в тих випадках, коли встановлення обставин у справі вимагало одночасного проведення досліджень в різних областях знань, а також використання різних наукових напрямів у межах однієї галузі знань.

До числа найбільш часто призначуваних комплексних експертиз у розгляді сімейних справ відносяться: психолого-психіатрична, судово-медична і почеркознавча (для дослідження справжності підпису спадкодавця і часу виготовлення тексту) [44, с. 14].

Однак судами в визначеннях про призначення експертизи не завжди вказується вид комплексної експертизи, відомості про те, якими спеціальними знаннями повинні володіти експерти, а також підстави призначення комплексної експертизи. Підставами для призначення комісійної експертизи, як правило, є складність у встановленні обставин і необхідність отримання повних і об'єктивних відповідей на поставлені судом питання; відсутність згоди сторін щодо кандидатури експерта.

За відомостями, що надійшли із судів, судово-психіатричні та судово-медичні експертизи в більшості випадків були комісійними.

Так, наприклад, у цивільній справі за позовом А. до Б., який сумнівався у своєму батьківстві щодо дитини, про оспорювання батьківства ухвалою суду було призначено судово-медичну генетичну експертизу, проведення якої доручено бюро судово-медичної експертизи управління охорони здоров'я та медицини катастроф Одеської облдержадміністрації. На вирішення експерта були поставлені такі питання: чи наявне кровне споріднення між Б. та С., матір'ю якого є гр. Б.? Якщо так, то чи є Б. біологічним батьком гр. С.? Під час проведеного експертного дослідження детектовано 15 *STR*-локусів (ділянок) ядерної ДНК. Ймовірність належності встановлених генетичних ознак становила 98,9 %. Ці результати й стали підставою для експертного висновку, що гр. Б. є біологічним батьком гр. С. У разі виявлення комплексу збіжних ознак, що є неповторними у своїй сукупності, слід вести мову про генетичну тотожність порівнюваних біологічних об'єктів.

Отже, висновки за результатами ДНК-аналізу можуть бути зроблені в таких основних формах: категоричний висновок щодо генетичної тотожності (ідентичності) порівнюваних об'єктів; категоричний висновок щодо відсутності генетичної тотожності (не ідентичності) порівнюваних біологічних об'єктів за наявності у них ознак, які не можуть бути властиві одному індивідууму; ймовірний висновок щодо генетичної тотожності порівнюваних біологічних об'єктів на основі комплексу збіжних ознак, що недостатні для формулювання висновку в категоричній формі.

Тим часом такі експертизи слід відносити до комплексних, оскільки в подібних випадках потрібно одночасне проведення досліджень з використанням різних наукових напрямів у межах однієї області знання.

Таким чином:

1. Термін «судова експертиза» означає не будь-яка експертиза, а лише тільки та, яка використовується в судовому процесі. Для неї характерна досить жорстка процесуальна форма. Процесуальна форма є сукупність норм процесуального права, що регулює порядок здійснення правосуддя, порядок здійснення процесуальних дій кожним з суб'єктів в строго визначеної послідовності.

2. Судова експертиза під час розгляду сімейних справ є юридичною формою використання спеціальних знань у вигляді дослідження (юридичною формою спеціального дослідження) для досягнення певних юридичних цілей. Головними відмітними ознаками її – як юридичного феномена – є: мета, особлива процесуальна форма (призначення, проведення, отримання результатів), суб'єкти. З огляду на це особливі форми втілення набувають також предмет і об'єкт дослідження, а правові – мета і форма – не можуть не надати певного впливу на дослідження. Отже, судову експертизу в сімейних справах визначають як дослідження, проведене експертом на основі спеціальних знань, як інститут доказового права.

3. Суть експертизи при розгляді сімейних справ – проведення експертом спеціального дослідження. З'ясування суті експертизи вимагає розкрити поняття «спеціальні знання» і «спеціальне дослідження». «Спеціальні» означає, що експерт застосовує свої професійні знання, і такі які не є загальнопоширеними, загальновідомими. Ці знання отримані людиною в повсякденному досвіді в певній галузі знання (в області науки, техніки та ін.), за винятком правових знань. Суддя сам володіє спеціальними правовими знаннями. Ці спеціальні знання повинні бути підкріплені спеціальними дослідженнями.

4. Закон України «Про судову експертизу» регламентує питання призначення експертизи. Якщо під час розгляду справи виникають питання, які потребують спеціальних знань у різних галузях науки,

техніки, мистецтва, ремесла, суд призначає експертизу. Експертиза може бути доручена судовій установі, конкретному експерту або декільком експертам.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ У СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ СІМЕЙНИХ СПРАВ

2.1. Правовий механізм призначення експертиз у судовому розгляді сімейних справ

При виникненні в процесі розгляду сімейних справ питань, що потребують спеціальних знань в різних областях науки, техніки, мистецтва, ремесла, суд призначає експертизу. Проведення експертизи може бути доручено судово-експертній установі, конкретному експерту або декільком експертам.

Нормативно-правовими актами, які регулюють призначення експертиз у судовому розгляді сімейних справ є перш за все Закон України «Про судову експертизу» та Сімейний кодекс України. Призначення експертизи у судовому розгляді сімейних справ здійснюється шляхом винесення ухвали суду про призначення експертизи. Судова експертиза вважається призначеною з дня винесення відповідної ухвали.

Суд (суддя) виносить ухвалу про призначення експертизи в судовому розгляді сімейних справ, в якій зазначається:

- найменування суду;
- дата призначення експертизи;
- найменування сторін цієї справи;
- назва експертизи;
- факти, для підтвердження чи спростування яких призначається експертиза;
- питання, поставлені перед експертом;
- прізвище, ім'я та по батькові експерта або найменування експертної установи, на яку покладено експертизу;

- матеріали та документи для порівняльних досліджень представлені експерту;
- особливі умови поводження з ними при дослідженні, якщо це необхідно;
- найменування сторони, яка оплачує експертизу [22, с. 69].

Рішення про призначення експертизи у судовому процесі у справах сім'ї надсилається конкретному спеціалісту, або на адресу експертної установи або групи експертів. Якщо рішення про призначення експертизи направлено до судово-експертної установи, керівник установи призначає експертів, попереджає їх про кримінальну відповідальність за давання свідомо неправдивого висновку та виконує інші контрольні функції. Коли судовий наказ надсилається конкретному експерту (групі експертів), його також попереджають про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивого висновку. Експерт може відмовити у наданні висновку, якщо представлені йому матеріали є недостатніми або якщо він не має знань, необхідних для виконання покладених на нього обов'язків.

Законодавчо визначено, що експерт у провадженні – особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи та якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення правопорушення, і дати висновок з питань, які виникають під час провадження та стосуються сфери її знань [28]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи (провадження), що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [28].

На наше переконання, процесуальний порядок виклику обізнаної особи для участі у судовому розгляді сімейних справ як спеціаліста повинен бути диференційованим. Виклик спеціаліста, який не працює в певній установі, слід здійснювати повісткою. Якщо ж така обізнана особа є працівником цієї установи, то її виклик повинен здійснюватися шляхом направлення керівнику цієї установи письмового доручення слідчого, прокурора чи судді про залучення відповідного спеціаліста для участі у судовому розгляді сімейних справ.

Експертне дослідження у сімейних справах може проводитися в залі суду або поза судом. Поза засіданням проводиться експертиза, якщо це необхідно за характером досліджень або якщо неможливо або важко доставити матеріали або документи для дослідження на засідання. Особи, які беруть участь у справі, мають право бути присутніми під час експертизи, якщо тільки ця присутність не може перешкоджати нараді експертів та складанню висновку (ч. 1 ст. 84 ЦК) [47].

Суддя надає об'єкти дослідження та матеріали справи, необхідні для проведення досліджень та надання експертного висновку, отримує зразки для порівняльного дослідження та додає їх до справи.

Кожна зі сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, мають право подавати до суду питання, які мають бути вирішені під час експертизи. Остаточне коло питань, щодо яких вимагається висновок експерта, визначається судом. Суд повинен мотивувати відхилення запропонованих питань.

Сторони, інші особи, які беруть участь у справі, мають право просити суд призначити експертизу в конкретній установі або доручити її конкретному експерту; кинути виклик експерту; сформулювати питання для експерта; ознайомитись з постановою суду про призначення експертизи у сімейній справі та сформульованими питаннями; ознайомитись з висновком експерта; клопотання суду про призначення повторної, додаткової, всебічної або комісійної експертизи. Питання,

поставлені експерту, не можуть виходити за межі його спеціальних знань і не можуть мати юридичний характер. Питання повинні бути визначені та конкретні, а список – повний. «Якщо порушені питання перевищують спеціальні знання експерта або матеріали та документи є непридатними або недостатніми для проведення досліджень та надання висновку, експерт повинен надіслати до суду, який наказав проведення експертизи, мотивоване письмове повідомлення про неможливість експертизи» [37, с. 54].

Так, у справі про позов громадянина Л. до громадянина В. про встановлення батьківства Збаразьким районним судом батько дитини подав позов у справі про визнання батьківства стосовно дитини та зобов'язання органом РАЦС внести зміни до запису про народження дитини, вказавши в графі інформацію про нього як про батька дитини та змінити прізвище дитини.

Виправдовуючи свою позицію, позивач вказав, що 10 років він прожив з матір'ю дитини однією сім'єю без реєстрації шлюбу в квартирі батьків. Однак на момент народження дитини він працював за містом, а тому мати дитини самотійно реєструвала народження дитини.

Ухвалою місцевого суду в позові було відмовлено у зв'язку з тим, що походження дитини можна встановити лише шляхом проведення судово-генетичної експертизи, яка була призначена і не відбулася через неявку відповідача в експертну установу з поважних причин. Однак апеляційний суд скасував таке рішення та ухвалив нове, яке задовольнило позовні вимоги. Вмотивувавши таке рішення, апеляційний суд вказав, що відсутність поважних причин, які заважають матері дитини з'являтися з дитиною в експертну установу, підтверджує її відмову брати участь у передбачуваній судово-імунологічній експертизі, в результаті якої призначена експертиза не відбулася, і ці обставини позбавили батька дитини представити докази щодо визначення спорідненості між ним та малолітньою дитиною. Більше того, факт

батьківства підтверджується обміном інформацією, альбомом «Наш малюк» та свідченнями очевидців.

У подібних випадках ухвалу про призначення такої експертизи і матеріали для її проведення поверталися до суду без виконання в цілях уточнення назви експертизи, що призводило до затягування термінів вирішення справи по суті.

Відповідно до положень «матеріалом для дослідження можуть бути речові докази, документи, предмети, тварини, зразки для порівняльного дослідження, а також матеріали справи, в якій проводиться судово-медична експертиза. Також проводяться дослідження живих осіб» [37, с. 59].

Важливим етапом у процесі призначення експертизи є визначення об'єкта дослідження, обсягу та змісту питання, щодо якого слід проводити експертизу. Об'єкти, що підлягають обстеженню, зазначаються особами, які подали запит на проведення експертизи, або вони визначаються судом. Остаточний вибір об'єктів є прерогативою суду, який представляє їх для експертизи та висновку експерта. Об'єктами експертного дослідження можуть бути людина, предмети, речі, тварини, тобто джерела (носії) інформації про встановлені факти, а також зразки для порівняльних досліджень [37, с. 60]. Зразки для порівняльного аналізу – об'єкти, що відображають властивості чи характеристики людини, тварини, предмета, матеріалу чи речовини, а також інші зразки, необхідні експерту для проведення дослідження для надання висновку. Отримання зразків для порівняльних досліджень, які додаються до справи, є обов'язком суду. Одним із прикладів експертизи у судовому розгляді сімейних справ є зразки рукописного тексту.

Так, у разі оскарження достовірності підпису у судовому розгляді сімейних справна документі чи інших письмових доказах особою, підпис якої на ній, суд має право отримати зразки рукописного тексту для наступних порівняльних досліджень. Отримання зразків почерку

суддею чи судом може здійснюватися за участю фахівця. Про надходження зразків рукописного тексту складається протокол, який відображає час, місце та умови отримання зразка рукописного тексту. Протокол підписується суддею, особою, від якої були отримані зразки почерку, спеціалістом, якщо він був присутнім у вчиненні цієї процесуальної дії.

Під час проведення досліджень речові докази чи письмові документи з дозволу органу чи особи, яка призначила судово-медичну експертизу, можуть бути пошкоджені або використані лише в тій мірі, в якій це необхідно для проведення досліджень та надання висновку. Зазначений дозвіл повинен міститися у рішенні про призначення судової експертизи [46,с. 44].

Експерт у судових провадженнях сімейних справ підлягає оскарженню, якщо під час попереднього розгляду цієї справи він брав участь як прокурор, судовий діловод, представник, свідок, експерт, фахівець, перекладач; є родичем будь-якої з осіб, які беруть участь у справі, або їх представників; особисто, прямо чи опосередковано зацікавлений у результаті справи, або є інші обставини, що ставлять під сумнів його об'єктивність та неупередженість. Крім того, експерт не може брати участь у розгляді справи, якщо він був або перебуває в офіційній чи іншій залежності від будь-якої з осіб, які беруть участь у справі, їх представників. До обов'язків експерта входять:

- прийняти судову експертизу, доручену йому керівником відповідної державної установи;
- провести повне вивчення пред'явлених йому предметів та матеріалів справи, дати обґрунтований та об'єктивний висновок щодо поставлених йому питань;
- скласти мотивоване письмове повідомлення про неможливість зробити висновок та надіслати це повідомлення органу чи особі, яка призначила судово-медичну експертизу, якщо порушені питання

знаходяться за межами спеціальних знань експерта, об'єкти дослідження та матеріали справи є непридатними або недостатніми проводити дослідження та робити висновок;

- не розголошувати інформацію, яка стала йому відома у зв'язку з проведенням судової експертизи, включаючи інформацію, яка може обмежувати конституційні права громадян, а також інформацію, що становить державну, комерційну чи іншу таємницю, що охороняється законом;

- забезпечити безпеку поданих об'єктів дослідження та матеріалів справи [11, с. 64].

Експерт не має права:

- приймати наказ про проведення судової експертизи безпосередньо від будь-яких органів чи осіб, за винятком керівника державної судово-експертної установи;

- вступати в особисті контакти з учасниками процесу, якщо це ставить під сумнів його незацікавленість у результаті справи;

- самостійно збирати матеріали для судової експертизи;

- повідомити когось про результати судової експертизи, за винятком органу чи особи, які її призначили;

- знищувати об'єкти дослідження або суттєво змінювати їх властивості без дозволу органу чи особи, яка призначила судово-медичну експертизу [11, с. 65].

Отже, рішення про призначення експертизи у судовому процесі сімейних справ надсилається або конкретному спеціалісту, або за адресою експертної установи, або групі експертів. Якщо рішення про призначення експертизи направлено до судово-експертної установи, керівник установи призначає експертів, попереджає їх про кримінальну відповідальність за давання свідомо неправдивого висновку та виконує інші контрольні функції. Після направлення до конкретного експерта (групи експертів) його також попереджають про кримінальну

відповідальність за давання свідомо неправдивого висновку. Експерт може відмовити у наданні висновку, якщо представлені йому матеріали є недостатніми або якщо він не має знань, необхідних для виконання покладених на нього обов'язків.

2.2. Порядок проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ

У ході проведення експертизи у судовому розгляді сімейних справ повинні дотримуватися певні принципи її проведення і вимоги до експерта. Так, при проведенні експертизи у судовому розгляді сімейних справ повинен дотримуватися принцип незалежності експерта. Експерт повинен бути незалежним, він не може перебувати в будь-якій залежності від органу або особи, що призначили судову експертизу, сторін та інших осіб, зацікавлених в результаті справи. Експерт дає висновок, ґрунтуючись на результатах проведених досліджень у відповідності зі своїми спеціальними знаннями.

Не допускається вплив на експерта у судовому розгляді сімейних справ з боку суддів, прокурорів, а також інших державних органів, організацій, об'єднань і окремих осіб з метою отримання висновку на користь кого-небудь з учасників процесу або в інтересах інших осіб.

Особи, винні в наданні впливу на експерта, піддаються відповідальності відповідно до законодавства України. Згідно ст. 302 КПК України примус експерта до дачі висновку шляхом застосування погроз, шантажу або інших незаконних дій з боку слідчого або особи, яка провадить дізнання, карається позбавленням волі [14].

Іншим принципом проведення експертизи у судовому розгляді сімейних справ є об'єктивність, всебічність та повнота дослідження. Експерт проводить дослідження об'єктивно, на суворому науковому та практичному рівні, за відповідною спеціальністю, всебічно та повно.

Думка експерта має базуватися на положеннях, що дозволяють перевірити обґрунтованість та достовірність висновків, зроблених на основі загально визнаних наукових та практичних даних.

Передбачається можливість присутності осіб, які беруть участь у справі, під час експертизи у судовому розгляді сімейних справ. «Учасники судового процесу, які присутні під час судової експертизи, не вправі втручатися в дослідження, але вони можуть надати пояснення та задати експертам питання, що стосуються предмета судової експертизи. Коли експерт робить висновок, а також на етапі експертної наради та формулює висновки, якщо судово-медична експертиза проводиться комісією експертів, присутність учасників процесу не допускається» [46, с . 52].

Якщо учасник судового розгляду, присутній під час судово-медичної експертизи, заважає експерту, останній має право призупинити розслідування та подати клопотання органу чи особі, яка призначила судово-медичну експертизу у судовому розгляді сімейних справ, анулювати дозвіл зазначеного учасника в процесі відвідування судово-медичної експертизи.

При проведенні судової експертизи щодо живих осіб можуть бути присутніми ті учасники процесу, яким таке право надано процесуальним законодавством України. Присутність інших учасників процесу судового розгляду сімейних справ допускається з дозволу органу або особи, що призначили судову експертизу, і особи, щодо якої проводиться судова експертиза, або її законного представника. При проведенні досліджень, що супроводжуються оголенням особи, щодо якої проводиться судова експертиза, можуть бути присутніми лише особи тієї ж статі. Зазначене обмеження не поширюється на лікарів та інших медичних працівників, що беруть участь в проведенні зазначених досліджень.

По закінченню проведення експертизи у судовому розгляді сімейних справ експерт робить висновок. Висновок експерта включає в себе три частини: вступну, дослідницьку і заключну. Безпосередньо висновки містяться в заключній (резолютивній) частині. Всі три частини висновку експерта є обов'язковими. На підставі досліджень, беручи до уваги їх результати, експерт від свого імені або комісія експертів дає письмовий висновок та підписує його. Підписи експерта чи комісії експертів засвідчуються печаткою державної експертної установи.

У експертному висновку повинні бути відображені:

- час та місце проведення судової експертизи;
- підстави для проведення судової експертизи;
- відомості про орган або особу, яка призначила судово-медичну експертизу;
- відомості про державну експертну установу, про експерта (прізвище, ім'я, по батькові, освіта, спеціальність, стаж роботи, науковий ступінь та вчене звання, посада), яким доручено проведення судової експертизи;
- попередження експерта відповідно до законодавства України про відповідальність за давання свідомо неправдивого висновку;
- питання, поставлені перед експертом або комісією експертів;
- об'єкти досліджень та матеріали справи, що передаються експерту для проведення судової експертизи;
- інформація про учасників процесу, які були присутні під час судової експертизи;
- зміст та результати досліджень із зазначенням застосовуваних методів;
- оцінка результатів досліджень, обґрунтування та формулювання висновків із порушених питань [5, с. 34].

Матеріали, що ілюструють висновок експерта або комісії експертів, додаються до висновку і служать його складовою частиною.

Документи, що фіксують хід, умови і результати досліджень, зберігаються в державній судово-експертній установі. На вимогу органу або особи, що призначили судову експертизу, зазначені документи надаються для залучення до справи.

Найбільш докладною повинна бути дослідницька частина висновку експерта, в якій дається опис проведеного дослідження [45, с. 63]. Висновок експерта повинен містити докладний опис проведених досліджень, зроблені в результаті їх висновки і обґрунтовані відповіді на поставлені судом питання. В іншому випадку рішення суду, яке ґрунтується на висновку експерта, може бути скасовано.

Як зазначає Є. Харитонов: «За деяким категоріям справ висновок експерта є обов'язковим і основним доказом, без якого не може бути винесено рішення, наприклад, у справах про визнання громадянина недієздатним. Проте загальне правило полягає в тому, що зміст висновку експерта для суду не є обов'язковим і не має заздальгідь встановленої сили. Воно оцінюється в сукупності з іншими доказами відповідно до ст. 101КПК України. Незгода суду з висновком експерта повинна бути мотивована в рішенні. Це необхідно для подальшого оскарження рішення до вищестоящого суду» [45, с. 60].

Досліджуючи висновок експерта при розгляді сімейних справ, суди повинні виходити з того, що експертний висновок не має наперед встановленої сили та переваги над іншими процесуальними джерелами доказів, підлягає перевірці й оцінці за внутрішнім переконанням суду, має ґрунтуватися на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин кримінального провадження [2, с. 30].

Висновок експерта має бути критично оцінений слідчим за своїм внутрішнім переконанням. Тому висновки експерта повинні базуватися на об'єктивному дослідженні об'єктів та достовірній інформації про них, критичній оцінці ним інших фактичних даних, зібраних у кримінальному провадженні. При дослідженні матеріалів експерт

повинен володіти і вдало використовувати передові науково-обґрунтовані методики і науково-технічні засоби.

Висновок експерта у судовому розгляді сімейних справ повинен оцінюватись слідчим з позицій наукової методології пізнання і відповідності їх достовірним знанням про об'єкти дослідження. Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Хоча висновок експерта і не має ніяких переваг перед іншими процесуальними джерелами доказів, він має суттєву специфіку, сформовану на основі дослідження, проведеного з використанням спеціальних знань.

Ю. К. Орлов зазначає, що «оцінка висновку експерта часто становить для осіб які не володіють такими знаннями, неабияку складність; у той же час це призводить до того, що на практиці доволі поширена надмірна довіра до висновку експерта, завищена оцінка його доказового значення» [21, с. 40].

Верховний Суд України вказує, що при перевірці та оцінці експертного висновку слід з'ясувати: 1) чи вимоги закону дотримувалися при призначенні та проведенні експертизи; 2) якщо не було обставин, участь експерта у кримінальному провадженні була виключена; 3) компетенція експерта та чи вийшов він за межі своїх повноважень; 4) достатність об'єктів дослідження, представлених експерту; 5) повнота відповідей на запитання та їх відповідність іншим фактичним даним; 6) узгодженість між дослідницькою частиною та заключним експертним висновком; 7) обґрунтованість висновку експерта та його відповідність іншим матеріалам кримінального провадження [18]. Приєднуємося до висновку О.С. Панєвіна і Г.Є. Сухова, що наведений перелік обставин, котрі підлягають з'ясуванню під час оцінки висновку експерта, доцільно доповнити

питаннями, які б стосувалися наукової обґрунтованості висновку та правильності застосування конкретної методики [23,с.143].

Необхідно зазначити, що наведені правила оцінювання висновку експерта у судовому розгляді сімейних справ можна поділити на дві групи: 1) правила, які стосуються дотримання процесуальної форми призначення та проведення експертизи; 2) правила, які стосуються сутності висновку експерта [36, с. 42]. Під час оцінювання висновку експерта особливу увагу слід приділяти з'ясуванню питання про забезпечення прав обвинуваченого в разі призначення та проведення експертизи.

Оцінюючи висновок експерта у судовому розгляді сімейних справ, необхідно з'ясувати, чи дотримався слідчий вимог щодо роз'яснення прав експерту. Експерт має право: 1) ознайомитись з матеріалами провадження, що стосуються предмета дослідження; 2) подавати заяви про надання додаткових матеріалів та зразків та інші дії, пов'язані з проведенням експертизи; 3) бути присутнім при виконанні процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; 4) викласти в експертний висновок інформацію, виявлену в ході розслідування, що має відношення до провадження і щодо якої йому не задавались питання; 5) задавати питання, пов'язані з предметом та предметами розслідування особам, які беруть участь у провадженні; 6) отримати винагороду за виконану роботу та відшкодувати витрати, пов'язані з експертизою [37, с. 18].

У разі недостатньої ясності, або неповноти судом призначається додаткова експертиза – це експертиза, яка проводиться при недостатній ясності або неповноті даного експертом (комісією експертів) висновку. При виникненні сумнівів у правильності, обґрунтованості висновків або протиріч між декількома висновками (наприклад, протиріччя у висновках, представлених позивачем і відповідачем у справі про причини розірвання шлюбу) проводиться повторна експертиза. При

призначенні додаткової або повторної експертизи необхідно звернути особливу увагу на забезпечення принципу незалежності, неупередженості, об'єктивності експерта.

При цьому суд у судовому розгляді сімейних справ має право, але не зобов'язаний призначити додаткову або повторну експертизу. У разі суперечності між висновками різних експертів і відмови судді призначити повторну експертизу суд повинен обґрунтувати в рішенні, чому висновки суду ґрунтуються на укладенні одного з експертів і відхилено висновок іншого. Суд може заснувати своє рішення і на інших доказах.

При недостатній ясності або неповноті висновку суд може викликати експерта на судове засідання і отримати необхідні роз'яснення, які повинні бути занесені в протокол. Особи, які беруть участь у судовому розгляді сімейних справ, можуть клопотати про призначення додаткової або повторної експертизи і пропонувати експертів, експертну установу, в якій, на їхню думку, повинна бути проведена експертиза.

Проведення додаткової судової експертизи у судовому розгляді сімейних справ, призначеної в разі недостатньої ясності чи неповноти раніше даного висновку, доручається тому самому або іншому експерту. Проведення повторної судової експертизи у судовому розгляді сімейних справ, призначеної у зв'язку з виниклими у суду (судді) сумнівами в правильності або обґрунтованості раніше даного висновку з тих самих питань, доручається іншому експерту або іншій комісії експертів.

Таким чином: 1. Використання даних фахівців в судовому розгляді сімейних справ важливо для захисту прав і гарантій осіб, які беруть участь в процесі.

2. Законодавство регламентує порядок проведення експертизи у судовому розгляді сімейних справ. Експертиза проводиться експертами

відповідних установ від імені керівників цих установ або інших експертів, яким вона доручена судом.

3. Експертиза проводиться в суді або поза судом, якщо це необхідно за характером дослідження або якщо неможливо або важко доставити матеріали або документи для дослідження під час судового розгляду сімейних справ.

4. Особи, які беруть участь у справі, мають право бути присутніми під час експертизи, якщо тільки ця присутність не може перешкоджати дослідженню, роботі експертів та складанню висновку.

У даний час судова експертиза призначається у великій кількості сімейних справ, і в більшості випадків остаточне рішення суду у справі залежить від результатів експертизи. У той же час велика кількість судових рішень вищими інстанціями скасовується як необґрунтовані, через те, що експертиза не була призначена судом, хоча її призначення було необхідне для прийняття обґрунтованого рішення або було призначене на вимогу осіб, які беруть участь у справі, пов'язаних із проведенням цієї експертизи, суд відхилив.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКСПЕРТИЗИ В СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

3.1. Проблеми судового призначення та проведення експертизи в сімейних правовідносинах

Здійснивши огляд судової практики (Див. Додатки) щодо застосування законодавства, що регулює призначення та проведення експертизи при розгляді сімейних справ, нами було проведено узагальнення практики застосування законодавства, що регулює призначення та проведення експертизи при розгляді сімейних справ.

Одним із джерел відомостей про факти, на основі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, а також інших обставин, що мають значення для правильного розгляду і вирішення сімейної справи, є висновки експертів (ст. 71 Закону України «Про судову експертизу») [28].

Державна статистична звітність не виділяє відомості про кількість експертиз, проведених за розглянутими судами в сімейних справах. Судами було проведено моніторинг в загальному по сімейним справам, при розгляді яких було призначено 74 529 експертиз.

З цього числа з ініціативи судів було призначено 22,2% експертиз у розгляді сімейних справ у зв'язку з неможливістю винесення правильного рішення без їх проведення, включаючи прямо передбачені законом випадки (наприклад, у справах про визнання громадянина недієздатним внаслідок психічного розладу, і про визнання дієздатним у разі видужання або значного поліпшення стану здоров'я.

Тобто в зв'язку з неможливістю без спеціальних знань встановити факт, що має значення для вирішення справи, та (або) відсутністю інших

доказів, з достовірністю підтверджують або спростовують дану обставину.

Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» проведення експертизи може бути доручено судово-експертній установі, конкретному експерту або декільком експертам, які мають спеціальні знання, необхідні для відповіді на поставлені питання. Експертиза може проводитися як в державній судово-експертній установі, так і в недержавній експертній організації або конкретним експертом або експертами [28].

Проведення більшості експертиз при розгляді сімейних справ судами доручалося державним судово-експертним установам (72,7%). В основному зазначеними установами проводилися наступні види експертиз: судово-медичні, медико-соціальні, судово-психіатричні, психолого-психіатричні, психолого-педагогічні, молекулярно-генетичні, пожежно-технічні.

Недержавним експертним установам – комерційним і некомерційним організаціям, окремим експертам, які володіють спеціальними знаннями, проведення експертиз доручається 25,8% з числа справ, вивчених за запитом Верховного Суду України.

Аналіз судової практики щодо застосування законодавства, що регулює призначення та проведення експертизи при розгляді сімейних справ, показав, що експертизи у даних справах призначалися, як правило, в попередньому судовому засіданні або в судовому засіданні.

Судами в цілому дотримувався порядок призначення судових експертиз при розгляді сімейних справ, передбачений процесуальним законодавством. Зокрема, визначення судів про призначення експертизи в основному відповідали вимогам ст. 71 Закону України «Про судову експертизу» [28].

Разом з тим були виявлені факти, коли в визначеннях про призначення експертизи не були зазначені відомості, перераховані в ст. 71 Закону України «Про судову експертизу».

Деякими судами не вказувалися: дата призначення експертизи; найменування експертизи; факти, для підтвердження або спростування яких призначається експертиза; особи, які здійснюють оплату експертизи; відомості про попередження експерта про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку. В окремих випадках суди при призначенні експертизи не вказували її найменування, а замість цього вказували у визначенні очікувані від дослідження результати.

Протоколи, які склалися в ході судових засідань, не у всіх випадках відповідали вимогам. У ряді протоколів, зокрема, не були вказані: особа, яким заявлено клопотання про призначення експертизи; зміст усного клопотання про призначення експертизи; відомості про роз'яснення прав, передбачених ч. 2 ст. 79 Закону, а також наслідків ухилення сторони від експертизи, визначених у ч. 3 ст. 79 Закону; дані про подання у справі особами питань, відхилення судом питань, обговорення вибору експертної установи або експерта, про заяву відводу експерта. В окремих випадках в порушення ст. 7, 9, 10 Закону суди не складали протокол судового засідання при здійсненні зазначених процесуальних дій.

Результати проведеного узагальнення судової практики свідчать про те, що суди зазнають труднощів при визначенні дати призначення експертизи і дати, не пізніше якої висновок має бути складено і направлено до суду (ст. 1 Закону). У тих випадках, коли судом визначалися конкретні дати, їм бралися до уваги Методичні рекомендації з проведення судових експертиз в державних судово-експертних установах системи Міністерства юстиції України або враховувалися попередня домовленість з експертними установами або

терміни проведення конкретним експертом (установою) призначених раніше судових експертиз.

Однак мали місце випадки, коли суди не вказували в ухвалі про призначення експертизи конкретний термін або вказували приблизні дати її проведення, підготовки та направлення експертного висновку в суд.

У матеріалах які були надіслані до судів серед причин, за якими суди не могли визначити конкретний термін проведення експертизи, називаються завантаженість або відсутність експертів з необхідної області знань, значний обсяг представлених на експертизу матеріалів, великий перелік поставлених перед експертами питань. Такі ситуації викликали необхідність у додатковому листуванні між судом, учасниками процесу і експертами, що негативно позначалося на загальних термінах розгляду справ судами.

Звісно ж, що подібна практика суперечить Закону, де передбачено встановлення конкретних дат проведення експертизи, а також положенням постанови № 4 від 23 березня 2012 року «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» [32, с. 131], що встановлює відповідальність експерта або експертної установи у разі невиконання вимог суду, який постановив проведення експертизи, направити експертний висновок до суду протягом строку, встановленого рішенням про призначення експертизи, за відсутності аргументований звіт експерта або судово-експертної установи про неможливість своєчасної експертизи або неможливість проведення експертизи з ряду причин.

Проведене узагальнення показало, що виникають у деяких судів при розгляді сімейних справ складності з визначенням виду експертизи, необхідної для вирішення поставлених ними питань, які найчастіше викликані недостатньою обізнаністю суддів про класифікацію експертиз. Якщо висновок комісійної експертизи підписувалася не всіма

експертами і до нього долучалася окремий висновок експерта, то такі висновки оцінювалися судами за правилами сукупності з усіма наявними в справі доказами.

Наприклад, у висновку комісії експертів Тернопільської обласної клінічної психіатричної лікарні (справа за позовом Р. до Б., адміністрації Східного району м. Тернополя про визнання договору дарування квартири недійсним) містився висновок про те, що виявлений у Р. психічний розлад не супроводжується значущими порушеннями, інтелектуальних функцій і критичних здібностей і на конкретну дату за психічним станом випробувана була позбавлена здатності розуміти значення своїх дій або керувати ними. Даний висновок не було підписано членом комісії – експертом-психологом першої категорії, який в своєму висновку висловив іншу думку про те, що з урахуванням низького інтелектуального рівня, індивідуально-психологічних особливостей Р. і складною для її розуміння інформації остання в момент підписання згоди на дарування могла мати помилкову думку щодо змісту даного документа. Рішенням Тернопільського районного суду в задоволенні позовних вимог Р. відмовлено в повному обсязі. Окремий висновок члена комісії – експерта-психолога було проаналізований і відкинутий судом з посиланням на те, що його висновки носять гаданий характер і що труднощі у позивачки зі сприйняттям не виключали наявності у неї можливості з'ясувати достовірний зміст підписаного документа до повного розуміння його сутності, що знайшло відображення в мотивувальній частині рішення.

Найбільша кількість ухвал про призначення судово-психіатричних експертиз була постановлена Московським районним судом м. Харкова. Так, ухвалою суду від 22 грудня 2016 року по справі (*№ 643/3150/16-ц*) за первісним позовом Особа_1, яка діє в своїх інтересах та в інтересах малолітнього Особа_2, до Особа_4, третя особа – Управління служб у справах дітей Харківської міської ради, про поновлення порушеного

права на користування житлом, вселення, визнання заповіту недійсним, та зустрічним позовом Особа_6, яка діє в інтересах Особа_4, до Особа_1, яка діє в своїх інтересах та в інтересах малолітнього Особа_2, треті особи - Управління служб у справах дітей Департаменту праці та соціальної політики Харківської міської ради, Управління ведення Реєстру територіальної громади Департаменту реєстрації Харківської міської ради, про усунення перешкод у здійсненні права користування, розпорядження майном шляхом визнання осіб такими, що втратили право користування житлом, клопотання про призначення посмертної судово-психіатричної експертизи задоволено.

У справі (№ 636/2634/16-ц) за позовом Особа_1, заінтересована особа – орган опіки та піклування виконавчого комітету Коробочкинської сільської ради Чугуївського району Харківської області, про визнання фізичної особи недієздатною, встановлення над нею опіки та призначення опікуна. Відповідно до проведеної судом амбулаторної судово-психіатричної експертизи відділенням судово-психіатричної експертизи № 18 Харківської обласної клінічної психіатричної лікарні № 3 надано висновок судово-психічного експерта № 781 від 18 жовтня 2016 року про те, що Особа_1 виявляє ознаки стійкого хронічного психічного розладу у формі шизофренії. За своїм психічним станом не здатна розуміти значення своїх дій та керувати ними. Таким чином, зібрані у справі докази та їх належна оцінка вказують на наявність підстав для визнання Особа_1 недієздатним. Чугуївським міським судом Харківської області винесено рішення про задоволення заяви.

Також, нами було виявлено, що у визначеннях про призначення додаткової експертизи не завжди вказувалося, що саме у висновку експерта є неповним або недостатньо зрозумілим. Необхідно відзначити і те, що нерідко призначення судами додаткової експертизи з метою усунення неповноти або недостатньої ясності первинного висновку було

виправданим і доцільним, оскільки такі недоліки могли бути усунені в судовому засіданні при допиті експерта з питань, пов'язаних з проведеним дослідженням і даним ним висновком.

Повторна експертиза в основному призначалася в зв'язку з сумнівами суду в об'єктивності та обґрунтованості експертного висновку, наприклад, коли були протиріччя у висновку експерта і в поясненнях цього ж експерта в судовому засіданні; коли експертом не враховувалися окремі обставини або був порушений порядок проведення експертизи, зокрема, експертом не здійснювався особистий огляд об'єкта дослідження.

У визначеннях про призначення повторної експертизи не завжди вказувалося, які саме висновки первинної експертизи викликають у суду сумніву. Деякі суди при недостатній ясності висновку, а також при відсутності в експертному висновку відповідей на ряд питань, вказівок на застосовані методики і обладнання призначали повторну експертизу замість додаткової. Неправильне визначення виду експертизи (повторна або додаткова) веде до невірної вирішення питання про те, чи можливо доручення цієї експертизи тому ж експерту.

За розглянутий період (2016-2019 роки) судами неодноразово призначалися експертизи за заявами про фальшивість наявних у справі доказів. У справах, що стосуються майна подружжя, частіше, ніж по інших категоріях справ, сторони посилялися на фальшивість доказів або заперечували проти належності їм підписів на документах, які протилежна сторона представляла в обґрунтування своїх доводів або заперечень. У таких ситуаціях судами призначалися наступні види експертиз: почеркознавча експертиза (з метою з'ясування питання про приналежність підпису в дорученні, договорі, іншому документі); судово-технічна (з метою з'ясування способу підписання документа, єдності тексту документа, давності виготовлення документа);

комплексна судово-технічна і почеркознавча (з питань достовірності документу, приналежності підпису, давності виготовлення документа).

Наприклад, Жовтневим районним судом м. Харкова було задоволено заявлене представником відповідачки А. клопотання про призначення експертизи документів, в якому була поставлена під сумнів справжність представленої позивачем П. боргової розписки з підписом від імені А. Після отримання експертного висновку з висновком про те, що підпис на розписці виконаний не А., а іншою особою з наслідуванням підпису А., позивач просив суд припинити провадження у справі, відмовившись від позовних вимог. За деякими справами такі експертизи не було здійснено у зв'язку з відмовою особи, яка заявила про фальшивість документа, від проведення експертизи і визнанням приналежності йому підпису; через заборону суду використовувати методи, що тягнуть за собою знищення або пошкодження документа; через непридатність штрихів записів для оцінки часу їх виконання.

Якщо висновком експертизи підтверджувалося відсутність обставин, що свідчать про фальшивість документа (наприклад, встановлена приналежність позивачеві підписів в документі), то цей документ досліджувався судом і оцінювався в сукупності з іншими зібраними у справі доказами. При виявленні в документі ознак, що підтверджують його фальшивість (зокрема, коли встановлювалося, що підпис не належить особі, яка заперечує її проставлення), суд виключав цей документ з числа доказів у справі.

Вивчення судової практики щодо застосування законодавства, що регулює призначення та проведення експертизи у сімейних справах, показало, що судами в основному дотримувалися вимоги про роз'яснення сторонам у справі та іншим, хто бере участь у справі їх права подати суду питання, які підлягають вирішенню при проведенні експертиз (ч. 2 ст. 79 Закону). Остаточне коло питань, за якими потрібно висновок експерта, визначається судом. Ухвалення запропонованих

сторонами питань є правом, а не обов'язком суду. Однак відхилення запропонованих питань суд зобов'язаний мотивувати. У разі відхилення питань, запропонованих особами, які беруть участь у справі, суди в ухвалі про призначення експертизи мотивували причини їх відхилення.

Необхідність застосування наслідків ухилення сторони від експертизи мотивувалася судами в рішеннях. Суди дійшли висновку про ухилення сторони від експертизи у випадках, коли стороною не надавалися необхідні для дослідження матеріали і документи або не забезпечувався доступ до об'єкта дослідження, коли сторона не була на дослідженні, яке неможливо провести без її участі, або сторона не здійснювала попередню оплату експертизи.

Тим часом відмова від попередньої оплати експертизи не повинна спричинити наслідки, передбачені ч. 3 ст. 79 ЦПК [47], оскільки експерт або судово-експертна установа не має права відмовитися від проведення дорученої їм експертизи у встановлений судом строк, мотивуючи це відмовою боку здійснити оплату експертизи до її проведення.

Згідно з отриманою із судів інформації у справах про встановлення батьківства, про оспорювання батьківства частіше, ніж по інших категоріях справ.

Наприклад, Горохівським районним судом Волинської області при розгляді справи за позовом Б. до Ш. про встановлення батьківства та стягнення аліментів за згодою відповідача була призначена судова молекулярно-генетична експертиза, від проведення якої згодом відповідач ухилився. Суд виніс рішення про відмову в задоволенні позовних вимог Б. до Ш., пославшись на недоведеність факту батьківства відповідача стосовно сина позивачки. Скасовуючи назване рішення, судова колегія у цивільних справах Волинського обласного суду обґрунтовано вказала, що наявність близьких відносин відповідача з позивачкою з червня до жовтня 2004 р підтверджено показами свідків і відповідачем не спростована. У зв'язку з цим висновок районного суду

про неможливість визнання доведеним факту батьківства Ш. щодо сина Б. при ухиленні відповідача від експертизи було зроблено без урахування положень ст. 49 СК України [38], згідно з якою вимоги про встановлення батьківства повинні вирішуватися з урахуванням будь-яких доказів, з достовірністю підтверджують походження дитини від конкретної особи.

Крім того, судовою колегією у цивільних справах було відзначено, що районним судом не були враховані роз'яснення, що містяться в постанові Пленуму Верховного суду України від 15.05.2006 р. N 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» [25]. Відповідно до п. 6 цієї постанови при ухиленні сторони від участі в експертизі, неподанні експертам необхідних матеріалів та документів для дослідження і в інших випадках, якщо за обставинами справи і без участі цього боку експертизу провести неможливо, суд залежно від того, яка сторона ухиляється від експертизи, а також яке для неї вона має значення, має право визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, встановленим або спростованим.

Це питання вирішується судом у кожному конкретному випадку в залежності від того, яка сторона, з яких причин не з'явилася на експертизу або не надала експертам необхідні предмети дослідження, а також яке значення для неї має висновок експертизи, виходячи з наявних у справі доказів в їх сукупності. Викладена позиція судової колегії в цивільних справах Волинського обласного суду з питання розгляду цивільних справ про встановлення батьківства в разі ухилення відповідача від проведення експертизи видається розумною і такою, що заслуговує уваги судів.

Так, ухвалою судді Московського районного суду м. Харкова від 25 листопада 2018 р. у справі за позовом Ч. до Х. про позбавлення батьківських прав, стягнення аліментів, стягнення заборгованості зі

сплати аліментів та за зустрічним позовом про зобов'язання виконувати умови угоди була призначена психолого-педагогічна експертиза. Висновок експерта надійшло до суду лише 11 листопада 2019 року, тобто фактично після закінчення одного року з моменту призначення експертизи. Найбільш довго проводяться почеркознавчі експертизи.

Практичний досвід показує, що сімейні справи, при розгляді яких виникають сумніви щодо психічного здоров'я, наприклад, померлого на період оформлення останнім того чи іншого юридичного документа, тривають роками через неможливість суду отримати повноцінний і чіткий експертний висновок, що, в свою чергу, є підставою для призначення повторних судово-психіатричних експертиз.

Отже, серед основних помилок, що допускаються судами і чинять негативний вплив на терміни проведення судових експертиз у сімейних справах є: неправильне визначення виду експертизи, неправильне і некоректне формулювання питань, які підлягають вирішенню при проведенні експертизи, доручення проведення експертизи установі (експертіві), в чію компетенцію не входить проведення експертного дослідження або направлення експерту недостатнього матеріалу для відповіді на поставлені питання, несвоєчасне направлення до експерта і до експертних установ визначень і матеріалів, необґрунтоване і передчасне призначення експертизи у справі. Результати проведеного узагальнення дозволяють констатувати, що затягування часу проведення експертиз у даних справах відбувається також з вини експертів і експертних установ. З боку експертів і експертних установ головними причинами надмірної тривалості проведення судових експертиз є: необґрунтоване повернення призначень експертиз без виконання, несвоєчасне повідомлення суду про неможливість проведення експертизи, тривалі терміни проведення ряду експертиз в державних експертних установах, неякісне проведення експертиз, відмова від проведення експертизи без попередньої оплати.

Вважаємо, що з метою попередження тривалого терміну проведення експертиз і затримки направлення до суду висновків судьями та головами відповідних судів повинен здійснюватися контроль за діяльністю експертів шляхом направлення в установи листів і телефонограм. У випадках, коли після винесення ухвали про призначення експертизи та призупинення в зв'язку з цим провадження у справі судді не стежать за дотриманням експертами термінів проведення експертизи, зазначених в ухвалі. Тим часом затягування термінів проведення експертиз нерідко перешкоджає дотриманню розумних строків розгляду справ.

3.2. Пропозиції щодо вдосконалення правового механізму призначення та проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ

Незважаючи на те що порядок призначення і проведення судових експертиз досить широко врегульовано як на законодавчому рівні (положення норм процесуальних кодексів, Закон України «Про судову експертизу» [28], Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [9], так і в судовій практиці (постанова Пленуму Вищого господарського суду України (ВГСУ) «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» від 23 березня 2018р. № 4 [26]), в даний час призначення судової експертизи є одним з поширених інструментів затягування судової практики при розгляді сімейних справ.

У зв'язку з цим варто звернути увагу на деякі аспекти вдосконалення правового механізму призначення та проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ.

Проведення судової експертизи призначається з метою роз'яснення обставин, що виникають в ході судового розгляду конкретних справ і потребують застосування спеціальних знань в різних областях науки, техніки, ремесла і практичної діяльності.

Таким чином, заявляти клопотання про призначення експертизи доцільно лише в тому випадку, якщо висновок експерта не можуть замінити інші належні засоби доказування і тому виникає дійсна необхідність у спеціальних знаннях для роз'яснення фактичних даних, що входять до предмету доказування.

Неприпустимо звертатися з клопотанням про призначення експертизи з метою вирішення правових питань, зокрема, про правову оцінку дій сторін, про відповідність окремих нормативних актів вимогам закону, про правомірність висновків органів державної влади та ін. Також не може бути виправдане призначення експертизи в зв'язку з наявністю великої кількості первинних бухгалтерських документів, поданих сторонами на підтвердження своїх правових позицій, необхідністю проведення арифметичних розрахунків і здійснення інших дій, які самі по собі не мають потреби в спеціальних знаннях (постанова ВГСУ від 21 грудня 2016 року по справі № 25 / 91-06-2127).

Неприпустимим є призначення судової експертизи для вирішення питань, які не входять до предмету доказування у справі (постанова ВГСУ від 15 квітня 2008 року у справі № 2/312).

Судова експертиза може бути призначена судом як при підготовці справи до розгляду (на стадії підготовчого провадження), так і в процесі розгляду справи по суті.

Оскільки суди апеляційної інстанції наділені правом розглядати додаткові докази і перевіряти законність і обґрунтованість рішення судів першої інстанції в повному обсязі, вони також мають право призначити судову експертизу на стадії перегляду судового рішення в апеляційному порядку.

Що ж стосується суду касаційної інстанції, то він таким правом не наділений, оскільки, згідно з чинним законодавством, не може встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені судами попередніх інстанцій чи відхилені ними, а також вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, збирати і додатково перевіряти їх.

Слід зазначити неправомірність призначення експертизи на стадії перегляду рішення за нововиявленими обставинами. Перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами є окремою процесуальною формою судового процесу, яка визначається юридичною природою цих обставин. Законом не передбачено здійснення перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами у повному обсязі, зокрема, суд не має права здійснювати переоцінку доказів, які вже оцінювалися в процесі розгляду справи (постанови ВГСУ від 24 грудня 2019 року у справі № 29 / 14-09, від 25 березня 2019 року по справі № 9/26, від 7 грудня 2016 року по справі № 2-18 / 722-03).

Також потрібно слідкувати за термінами, оскільки найбільш поширеною причиною затримки є невчасна здача справ до канцелярії, зокрема в зв'язку з необхідністю оформлення протоколів по великій кількості справ або в зв'язку з оформленням декількох справ для направлення їх однією поштовою бандероллю до експертної установи, розташованої в іншому населеному пункті. Порушення вимог чинного законодавства, що регулюють провадження судової експертизи при розгляді сімейних справ, є причиною затягування термінів проведення експертизи та знаходження справи в провадженні суду і вимагають якнайшвидшого усунення.

Узагальнення судової практики показало, що особи, які беруть участь у справі, подавали приватні скарги на ухвали про призначення експертизи, посилаючись на незаконність зупинення провадження у справі, розподілу витрат по оплаті експертизи, вибору експертної

установи, на невмотивоване відхилення судом запропонованих питань, на недостатній обсяг матеріалів для експерта, на необґрунтованість призначення експертизи. Згідно з отриманими із судів даними терміни проведення експертиз складали від декількох місяців до декількох років.

Особливу увагу необхідно приділяти питанням, які виносяться для роз'яснення судового експерта. Так, вони повинні бути максимально конкретними і формулювати їх потрібно в логічній послідовності. Учасники судового процесу мають право пропонувати суду питання, які повинні бути роз'яснені експертом. При складанні їх переліку необхідно враховувати «Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [9] та «Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [18]. (Наказ набув чинності 08.02.2019р.).

Наприклад, почеркознавчі дослідження за копіями документів можуть проводитися тільки після вирішення питання про відсутність монтажу експертами в галузі технічного дослідження документів (пункт 1 Рекомендацій). Загальновідомо, що при ксерокопіюванні документа можливе використання фрагментів, а саме: підписів і відбитків печаток, різних документів, тобто монтаж документа. Тому наявність підпису представників сторін на ксерокопії документа не завжди свідчить про дійсне підписання сторонами саме цього документа. Таким чином, винесення на розгляд експерта тільки питання про справжність підпису на копії документа без вирішення питання про відсутність його монтажу може фактично «легалізувати» підроблений документ. Таких прикладів спотворення фактичних обставин за допомогою постановки «необхідних» питань експерту можна привести безліч.

Чинне законодавство не зобов'язує суд дотримуватися рекомендацій Міністерства юстиції України, незважаючи на те що остаточний перелік питань судовому експерту визначається виключно судом. Однак порушення цих рекомендацій судовим експертом при

проведенні досліджень може привести до призначення повторної або додаткової експертизи. У будь-якому випадку учасники судового процесу мають право викласти свої заперечення щодо неповноти або необґрунтованості висновку експерта.

Підводячи підсумок, слід звернути увагу на всю серйозність і відповідальність ініціювання проведення експертизи при розгляді сімейних справ, на питання, які ставляться на розгляд експерта, а також для чого подаються матеріали для проведення експертизи, від чого, в свою чергу, залежить якість виконання. Оскільки зневажливе ставлення до вимог чинного законодавства України може призвести до спотворення фактичних обставин справи і значного затягування судового процесу.

Формулювання питання судовому експерту є фактором, багато в чому визначальним у результатах проведення експертизи. Разом з тим сторони або їх представники далеко не завжди володіють достатніми знаннями, щоб вірно визначити коло питань, необхідних для встановлення обставин у справі. Внаслідок цього відповіді експертів є неконкретними, або ж експерти взагалі відмовляються відповідати на питання, що не належать до сфери їх спеціалізації. Непоодинокі випадки, коли експертиза призначається для дачі відповідей на питання, які взагалі не вимагають проведення експертних досліджень.

У випадках, коли проведення експертизи не вигідно одній зі сторін, поширеними є несплата вартості експертиз або ненадання необхідних матеріалів, що дозволяє затягувати процес.

Часто сторони судового спору намагаються маніпулювати роз'ясненнями експертів, використовуючи завуальоване формулювання питань до фахівця з метою отримання потрібної їм інтерпретації певних норм законодавства.

На цю проблему звернув увагу Пленум ВГСУ у своїй постанові № 4 від 23 березня 2012 року «Про деякі питання практики призначення

судової експертизи». У пункті 2 цієї постанови зазначено, що не може розглядатися як судова експертиза в розумінні чинного законодавства дане вченими тлумачення законодавчих актів, пов'язане з наявністю в цих актах неясностей, неузгодженостей, суперечностей або інших недоліків.

З метою мінімізувати можливість маніпуляції висновками експертів Пленум ВГСУ роз'яснив, що при призначенні судової експертизи слід максимально конкретно визначити питання і сформулювати їх у логічній послідовності. Ці питання повинні виключати неоднозначне їх розуміння і тлумачення і відповідати тим об'єктам і матеріалам, які направляються на експертизу.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження, об'єктом якого виступають суспільні відносини, які виникають у зв'язку з призначенням експертизи та порядком здійснення судочинства у розгляді сімейних справ:

1. Поняття експертизи та сімейних правовідносин в правничій науці нами було здійснено узагальнення поняття, на нашу думку судова експертиза – це спеціальне дослідження, яка призначається ухвалою суду за наявності загальних або спеціальних підстав, проведена досвідченим особою – експертом, в певній процесуальній формі для отримання судового доказу по справі. Сімейні правовідносини – це переважно односторонньо зобов'язальні правовідносини, в яких право на чужу дію (бездіяльність) належить тільки одній стороні, а інша зобов'язана вчинити таку дію або утриматися від її вчинення. Пов'язано це з безоплатним характером сімейних відносин.

2. Види експертиз у розгляді сімейних справ нами було визначено, що до судових експертиз, які найчастіше проводяться під час розгляду сімейних справ, належать експертиза крові та інших виділень людини, генетична, медична, психіатрична, психологічна та ін. Судова експертиза призначається лише в тому випадку, якщо є реальна потреба у спеціальних знаннях для встановлення доказів, що входять до предмету доказування, тобто у випадку, коли висновок експерта не може бути замінений іншими засобами доказу. Наприклад, у випадках визнання батьківства головним юридичним фактом є походження дитини від цієї особи, що можна довести будь-якими прийнятними доказами.

3. Призначення експертизи у судовому розгляді сімейних справ здійснюється шляхом винесення ухвали суду про призначення експертизи та має свої етапи. Спочатку визначають мету та конкретні завдання експертного дослідження, наступним етапом є формулювання

питань експерту та вибір експертної установи або експерта. Після цього відбувається винесення постанови про призначення експертизи. Судова експертиза вважається призначеною з дня винесення відповідної ухвали.

Ухвала про призначення експертизи у судовому розгляді сімейних справ направляється до конкретного фахівця, або на адресу експертної установи, або групі експертів. Якщо ухвалу про призначення експертизи направлено на адресу судово-експертної установи, то керівник установи призначає експертів, попереджає їх про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку, виконує інші контрольні функції.

4. Порядок проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ є визначеним. На підготовчому етапі експерти здійснюють вивчення наданих матеріалів, з'ясовують сутність поставленого перед ними завдання та визначають чи достатньо у них матеріалів, окреслення загальних завдань, а згодом окремих. На аналітичному етапі здійснюється власне експертиза із застосуванням різних методів та засобів. На порівняльному етапі проводиться співставлення об'єктів. По закінченню проведення експертизи у судовому розгляді сімейних справ експерт робить висновок, який додається до матеріалів справи.

5. Проблемами судового призначення та проведення експертизи в сімейних правовідносинах, є те, що серед основних помилок, що допускаються судами і чинять негативний вплив на терміни проведення судових експертиз у сімейних справах є: неправильне визначення виду експертизи, неправильне і некоректне формулювання питань, які підлягають вирішенню при проведенні експертизи, доручення проведення експертизи установі (експертові), в чию компетенцію не входить проведення експертного дослідження або направлення експерту недостатнього матеріалу для відповіді на поставлені питання, несвоєчасне направлення до експерта і до експертних установ визначень і матеріалів, необґрунтоване і передчасне призначення експертизи у справі. Результати проведеного узагальнення дозволяють констатувати,

що затягування часу проведення експертиз у даних справах відбувається також з вини експертів і експертних установ. З боку експертів і експертних установ головними причинами надмірної тривалості проведення судових експертиз є: необґрунтоване повернення призначень експертиз без виконання, несвоєчасне повідомлення суду про неможливість проведення експертизи, тривалі терміни проведення ряду експертиз в державних експертних установах, неякісне проведення експертиз, відмова від проведення експертизи без попередньої оплати. Формулювання питання судовому експерту є фактором, багато в чому визначальним у результатах проведення експертизи. Разом з тим сторони або їх представники далеко не завжди володіють достатніми знаннями, щоб вірно визначити коло питань, необхідних для встановлення обставин у справі. Внаслідок цього відповіді експертів є неконкретними, або ж експерти взагалі відмовляються відповідати на питання, що не належать до сфери їх спеціалізації. Непоодинокі випадки, коли експертиза призначається для дачі відповідей на питання, які взагалі не вимагають проведення експертних досліджень.

У випадках, коли проведення експертизи невігідно одній зі сторін, поширеними є несплата вартості експертиз або ненадання необхідних матеріалів, що дозволяє затягувати процес. Часто сторони судового спору намагаються маніпулювати роз'ясненнями експертів, використовуючи завуальоване формулювання питань до фахівця з метою отримання потрібної їм інтерпретації певних норм законодавства.

6. Щодо пропозицій вдосконалення правового механізму призначення та проведення експертиз у судовому розгляді сімейних справ, варто зазначити що для мінімізації недоліків у проведенні таких експертиз усім сторонам варто дотримуватися «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» та «Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень». (Наказ

набув чинності 08.02.2019р.). Судам у визначеннях про призначення експертизи варто чітко вказувати вид комплексної експертизи, відомості про те, якими спеціальними знаннями повинні володіти експерти, а також підстави призначення комплексної експертизи. Також потрібно слідкувати за термінами, оскільки найбільш поширеною причиною затримки є невчасна здача справ до канцелярії, зокрема в зв'язку з необхідністю оформлення протоколів по великій кількості справ або в зв'язку з оформленням декількох справ для направлення їх однією поштовою бандероллю до експертної установи, розташованої в іншому населеному пункті. Порушення вимог чинного законодавства, що регулюють провадження судової експертизи при розгляді сімейних справ, є причиною затягування термінів проведення експертизи та знаходження справи в провадженні суду і вимагають якнайшвидшого усунення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вапнярчук В. В. Щодо поняття доказів у кримінальному провадженні / В.В.Вапнярчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету // Серія ПРАВО. –Випуск 32. – Т. 32. – С. 114-117.
2. Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей) : методичні рекомендації. – К., 2012. – 32 с.
3. Гора І. Актуальні проблеми окремих видів судових експертиз у сімейних спорах / І. Гора. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://rd.ua/storage/lessons/11/601%D0%93>
4. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – 272 с.
5. Датий А. В. Судебная медицина и психиатрия : учеб. – М., 2007. –310 с.
6. Дячук В. І. Оцінка слідчим висновку експерта-автотехніка як джерело доказів /В.І. Дячук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pib/2011_1/PB-1/PB-1_36.pdf.
7. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 348 с.
8. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень[Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-19#n2>
9. Клименко Н. І. Судова експертологія: Курс лекцій: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 528 с.

10. Клименко Н. І. Природа об'єктів судової експертизи // Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи [Текст]: матеріали міжвідом. наук-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. – Ч. 1. – 396 с.

11. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 07.10.2002р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://debetkredit.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU02175.

12. Корякина С. В. Судебно-экспертные услуги как средство наиболее эффективной реализации права на защиту // Научные труды Академии юридических наук. – Вып. 4 : в 3 т. – М., 2004. – Т. 3. – С. 234–236.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2013 - № 9-10 – № 11-12 – № 13 – Ст.88.

14. Левківський Б. К. Особисті немайнові права та обов'язки членів сім'ї : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Б. К. Левківський. – Київ, 2004 . – 20 с.

15. Ляш А. О., Ліщенко В. М. Поняття доказів у кримінальному процесі / А. О. Ляш, В. М. Ліщенко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». –2012. - № 2(6). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lg.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12laoukr.pdf>.

16. Назаренко П. Г. Поняття доказу у кримінальному процесі: загальнотеоретичний аналіз / П. Г. Назаренко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – СеріяЮридичні науки. – Випуск 5. – Том 4. – 2015. – С. 74.

17. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний

ресурс]. – Режим доступу :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-19#n2>

18. Незнакомцева Е. П. Генетические маркеры в судебно-медицинской практике. – Хмельницкий, 1998. – 67 с.

19. Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : монографія / Л. А. Ольховик. – Одеса: Видавець Букаєв В.В., 2009. – 174 с.

20. Орлов Ю. К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам): учеб. пособие / Ю. К. Орлов. – М.: Юрист, 1995. – 64 с.

21. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін.. – Х.: Право, 2016. – 344 с.

22. Панєвін О. С. Судова експертиза в кримінальних справах / О. С. Панєвін, Г. Є. Сухова // Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995-1997) / відп. ред. В.Т. Малярєнко. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 131-145.

23. Повідомлення про оприлюднення Закону України «Про судово-експертну діяльність»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/43603>

24. Постанова Пленуму Верховного суду України від 15.05.2006 р. N 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minjust.gov.ua/49086>

25. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»: від 30.05.1997 р., № 8 (із змінами, внесеними постановою № 15 від 25.05.1998 р.) // Збірник

постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1973-2005 рр. – Х.: Одісей, 2006. – С.444-453.

26. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19>

27. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

28. Розгон О. В. Поняття сім'ї в національному й міжнародному аспектах / О. В. Розгон // Проблеми законності. – Х., 2008. – Вип. 99. – С. 91–96.

29. Романов М. Судова ситуаційна експертиза, її сутність та методологічна характеристика / М.Романов, Е.Єфремян // Вісник Академії правових наук України. - 1997. - N 4 (11). - С. 116-123.

30. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – [3-тє вид., перероб. доп.] /З. В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 432 с.

31. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право. Академічний курс : підручник / З. В. Ромовська. – 2-ге вид., допов. – К. : Дакор, 2013. – 304 с.

32. Сахнова Т. В. Судебная експертиза / Т. В.Сахнова. – М., 2000. – 368 с.

33. Сімейне право : підручник / [Л. М. Баранова та ін.]; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». - 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2012. – 320 с.

34. Сімейне право : підручник / за заг. ред.: В. І. Борисова, І. В. Жилінкова. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2012. – 322 с.
35. Сімейне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю.С. Червоний [и др.] ; ред. Ю. С. Червоний. – К. : Істина, 2004. – 400 с.
36. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
37. Спасович В. Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством. – СПб, 1861. – 432 с.
38. Степанюк А. А. Коллизии наследования в международном частном праве : моногр. / А. А. Степанюк ; Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого. – Х. : Фоліо, 2004. – 160 с.
39. Фаринник В. І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України / В. І. Фаринник. – Х. : Фактор, 2013. – 96 с.
40. Фединяк Г. С. Міжнародне приватне право : підручник / Г. С. Фединяк, Л. С. Фединяк. – 4-те вид., переробл. і допов. – К. : Атіка, 2009. – 500 с.
41. Харитонов Є. О. Цивільне право України / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. В. Старцев. – Вид. 3-тє, переробл. і допов. – К. : Істина, 2011. – 808 с.
42. Харитонов Є. О. Цивільне право : посіб. для підгот. до іспиту / Є. О. Харитонов, Н. Ю. Голубєва, Ю. Ю. Акіменко. – Вид. 3-тє, перероб. і допов. – Х. : Одіссей, 2013. – Ч. 2. – 256 с.
43. Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред.: В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, В. Л. Яроцький. – Х. : Право, 2011–2012. – Т. 1–2.
44. Шпакович Н. Г. Оформлення висновків експертів при проведенні багатооб'єктних почеркознавчих експертиз: метод. реком. / Н. Г. Шпакович. – К.: ДНДЕКЦ, 2004. – 38 с.

45. Щербаковская Л. П. Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии / Л. П. Щербаковская. – Симф.: Таврида, 2007. – 380 с.

ДОДАТКИ

28.04.2017 Суддя Бугера О.В.

Справа N 644/5389/16-ц
Провадження N 2-о/644/28/17

**УХВАЛА
ІМЕНЕМ УКРАЇНИ**

28 квітня 2017 року Орджонікідзевський районний суд м. Харкова в складі: головуючого судді Бугери О.В., при секретарі Шпиці Л.В., розглянувши у відкритому судовому засіданні цивільну справу за заявою ОСОБА_1 про визнання фізичної особи недієздатною, заінтересована особа ОСОБА_2, орган опіки піклування Харківської міської ради про визнання особи недієздатною, -

ВСТАНОВИВ:

В провадженні суду перебуває цивільна справа за заявою ОСОБА_1 про визнання особи недієздатною.

Ухвалою від 24.01.2017 року по справі було призначено стаціонарну судово-психіатричну експертизу. 26.04.2017 року на адресу суду надійшов висновок судово-психіатричної експертизи N 303.

Оскільки провадження у справі було зупинено на час проведення експертизи, висновок експертизи на підставі ухвали суду надійшов, є необхідним відновити провадження та призначити справу до розгляду.

На підставі наведеного, керуючись ст. ст. 204, 210, 293 ЦПК України суд, -

УХВАЛИВ:

Відновити провадження у справі за заявою ОСОБА_1 про визнання фізичної особи недієздатною, заінтересована особа ОСОБА_2, орган опіки піклування Харківської міської ради про визнання особи недієздатною.

Призначити справу до розгляду у відкритому судовому засіданні на 16.30 годину 22 травня 2017 року в приміщенні Орджонікідзевського районного суду м. Харкова за адресою м. Харків проспект Архітектора Альошина, 7.

Викликати в судові засідання заявницю, зацікавлених осіб.

Ухвала оскарженню не підлягає.

Головуючий: суддя О.В. Бугера

УХВАЛА
Іменем України

31.05.2018 року м. Миколаїв
Заводський районний суд м. Миколаєва у складі:
головуючого судді Кузьменко В.В.,
за участю:

секретаря судових засідань Каламурза О.В.,
розглянувши у відкритому підготовчому судовому засіданні в приміщенні суду в м. Миколаєві цивільну справу за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_3, третя особа Служба у справах дітей виконавчого комітету Заводської районної ради у м. Миколаєві, про скасування усиновлення,

В С Т А Н О В И В:

25.10.2017 року ОСОБА_2 звернувся до суду із позовом до ОСОБА_3, в якому просив скасувати усиновлення ним ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1.

31.05.2018 року представником позивача ОСОБА_5 до суду надано клопотання про призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, в якому просила призначити по справі судову психолога - психіатричну експертизу, виконання якої доручити: Миколаївській обласній психіатричній лікарні № 1 (адреса: м. Миколаїв, вул. Володарського,4). На вирішення експертизи поставити наступні питання:

1. Чи перебуває або перебувала на обстеженні або обліку та/або лікуванні у психіатра або психотерапевта або психолога неповнолітня дитина ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2, який проживає/зареєстрований за адресою: АДРЕСА_1 або за адресою: АДРЕСА_2 Якщо перебуває або звертався за обстеженням, то з якого часу та із яким діагнозом та надати висновки щодо обстеження та рекомендацій. Чи потребує постійне обстеження у фахівця?

2. На які психічні /психологічні розлади або психічні захворювання страждає неповнолітня дитина ОСОБА_4, (попереднє прізвище ОСОБА_6), ІНФОРМАЦІЯ_2, який проживає/зареєстрований за адресою: АДРЕСА_1 або за адресою: АДРЕСА_2

3. При наявності психологічного страждання/захворювання/відхилення то з якого часу та на якій стадії перебуває лікування? Чи супроводжуються прояви психологічного/психічного захворювання неповнолітньої дитини ОСОБА_4, (попереднє прізвище ОСОБА_6), ІНФОРМАЦІЯ_2 нападами агресії?

4. Чи може неповнолітня дитина ОСОБА_4, (попереднє прізвище ОСОБА_6), ІНФОРМАЦІЯ_2, адекватно сприймати участь батька у вихованні його як дитини, які склались відносини між дитиною ОСОБА_4 та батьком ОСОБА_2, які склались відносини між дитиною ОСОБА_4 та мати ОСОБА_3?

5. Чи визнає дитина ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2 батьком ОСОБА_2 і чи бажає зустрічатися із батьком?

6. З'ясувати у дитини ОСОБА_4, яка склалась внутрішня атмосфера у сім'ї та як впливає мати ОСОБА_3 на ставлення дитини до батька ОСОБА_2?

Проведення експертизи здійснювати за участю дитини ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2 (при необхідності у присутності обох батьків: матері ОСОБА_3 і батька ОСОБА_2).

Зобов'язати ОСОБА_3 надати експерту медичну картку дитини ОСОБА_4, (попереднє прізвище ОСОБА_6), ІНФОРМАЦІЯ_2, медичні висновки психіатра, психолога, психіатра або інших закладів щодо обстеження дитини ОСОБА_4, (ОСОБА_6), ІНФОРМАЦІЯ_2. Посилаючись на те, що дана експертиза необхідна для повного та об'єктивного розгляду справи.

Дослідивши матеріали справи, суд дійшов наступного.

Відповідно до ч.1 ст.103 ЦПК України, суд призначає експертизу у справі за сукупності таких умов: 1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо; 2) сторонами (стороною) не надані відповідні висновки експертів із цих самих питань або висновки експертів викликають сумніви щодо їх правильності.

Оскільки предметом заявленого представником позивача клопотання, направлено на забезпечення процесуальних прав сторони по справі, є визначення психічного стану усиновленої дитини, що потребує спеціальних знань, суд вважає за необхідне з метою об'єктивного розгляду справи, клопотання представника позивача задовольнити.

Згідно до ч.4 ст. 139 ЦПК України, суми, що підлягають виплаті залученому судом експерту, спеціалісту, перекладачу або особі, яка надала доказ на вимогу суду, сплачуються особою, на яку суд поклав такий обов'язок, або судом за рахунок суми коштів, внесених для забезпечення судових витрат.

Відповідно до вимог п.5 ч.1 ст.252 ЦПК України суд може з власної ініціативи зупинити провадження у справі у випадку призначення судом експертизи.

На підставі викладеного, керуючись ст. ст. 103, 104, 109, 139, 197, 252, 253, 352-356 ЦПК України, суд, -

УХВАЛИВ:

Клопотання представника позивача ОСОБА_5 про призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи - задовольнити.

По цивільній справі за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_3, третя особа Служба у справах дітей виконавчого комітету Заводської районної ради у м. Миколаєві, про скасування усиновлення, призначити комплексну судову психолого-психіатричну експертизу.

На вирішення експертизи поставити наступні питання:

1. Чи перебуває або перебувала на обстеженні або обліку та/або лікуванні у психіатра або психотерапевта або психолога неповнолітня дитина ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2, який проживає/зареєстрований за адресою: АДРЕСА_1 або за адресою: АДРЕСА_2 Якщо перебуває або звертався за обстеженням, то з якого часу та із яким діагнозом та надати висновки щодо обстеження та рекомендацій. Чи потребує постійне обстеження у фахівця?
2. На які психічні /психологічні розлади або психічні захворювання страждає неповнолітня дитина ОСОБА_4, (попереднє прізвище ОСОБА_6), ІНФОРМАЦІЯ_2, який проживає/зареєстрований за адресою: АДРЕСА_1 або за адресою: АДРЕСА_2
3. При наявності психологічного страждання/захворювання/відхилення то з якого часу та на якій стадії перебуває лікування? Чи супроводжуються прояви психологічного/психічного захворювання неповнолітньої дитини ОСОБА_4, (попереднє прізвище ОСОБА_6), ІНФОРМАЦІЯ_2 нападами агресії?
4. Чи може неповнолітня дитина ОСОБА_4, (попереднє прізвище ОСОБА_6), ІНФОРМАЦІЯ_2, адекватно сприймати участь батька у вихованні його як дитини, які склались відносини між дитиною ОСОБА_4 та батьком ОСОБА_2, які склались відносини між дитиною ОСОБА_4 та мати ОСОБА_3?
5. Чи визнає дитина ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2 батьком ОСОБА_2 і чи бажає зустрічатися із батьком?
6. З'ясувати у дитини ОСОБА_4, яка склалась внутрішня атмосфера у сім'ї та як впливає мати ОСОБА_3 на ставлення дитини до батька ОСОБА_2?

Проведення експертизи здійснювати за участю дитини ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2 (при необхідності у присутності обох батьків: матері ОСОБА_3 і батька ОСОБА_2).

Проведення експертизи доручити Миколаївській обласній психіатричній лікарні № 1 (адреса: м. Миколаїв, вул. Володарського,4), попередивши експерта про кримінальну

відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Оплату за проведення експертизи покласти на позивача ОСОБА_2.

Роз'яснити позивачу та відповідачу положення ст. 109 ЦПК України про наслідки ухилення від участі в експертизі, а саме: «у разі ухилення учасника справи від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто із цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні».

Провадження по справі на час проведення експертизи зупинити.

В розпорядження експерта Миколаївської обласної психіатричної лікарні № 1 надати матеріали цивільної справи № 487/5632/17 (провадження 2/487/568/18).

Зобов'язати відповідачку ОСОБА_3 надати експерту медичну картку дитини ОСОБА_4, (попереднє прізвище ОСОБА_6), ІНФОРМАЦІЯ_2, медичні висновки психіатра, психолога, психіатра або інших закладів щодо обстеження дитини ОСОБА_4, (ОСОБА_6), ІНФОРМАЦІЯ_2.

Копію ухвали направити сторонам.

Ухвала може бути оскаржена в апеляційному порядку шляхом подання апеляційної скарги безпосередньо до апеляційного суду Миколаївської області протягом 15 днів з дня її проголошення.

Суддя Заводського районного

суду м. Миколаєва В.В.Кузьменко

Справа N 636 / 2634 / 16-ц
2-о / 636 / 73 / 2016

РІШЕННЯ ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

02 грудня 2016 року Чугуївський міський суд Харківської області
у складі: головуєчого - судді Ковригіна О.С.

при секретарі Фатєєвої С.М.

за участю народних засідателів: Дмитренко Л.Є., Нікітіної Я.В.

розглянувши в відкритому судовому засіданні в залі суду в м. Чугуєві цивільну справу за заявою ОСОБА_1, заінтересована особа: орган опіки та піклування виконавчого комітету Коробочкинської сільської ради Чугуївського району Харківської області, про визнання особи недієздатною, встановлення опіки та призначення опікуна,

ВСТАНОВИВ:

ОСОБА_1 звернулася до суду з заявою про визнання недієздатним її сина - ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, посилаючись на те, що він з 1997 року знаходиться на обліку у лікаря психіатра, страждає на тяжке захворювання - хронічний психічний розлад. У зв'язку з цим він не розуміє значення своїх дій, не може себе контролювати та не може керувати своїми діями, отже визнання ОСОБА_2 недієздатним заявнику необхідно для встановлення опіки, оскільки до самостійного життя він не здатний.

Заявниця в судовому засіданні доводи заяви підтримала, пояснила, що її син ОСОБА_2 вже дуже давно страждає на тяжке хронічне психічне захворювання.

Представник органу опіки і піклування Чкаловської селищної ради Чугуївського району Харківської області в судове засідання не з'явився, від нього надійшла заява про розгляд справи у його відсутність, в якій він проти задоволення заяви не заперечував, оскільки наявні матеріали справи вказують на недієздатність ОСОБА_2 (а. с. 44).

Суд, вислухавши сторони, вивчивши та перевірівши матеріали справи прийшов до наступного.

Відповідно до ч. 1 ст. 39 ЦК України, суд може визнати фізичну особу недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу нездатна усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Як вбачається з висновку лікарської комісії Чугуївської ЦРЛ N 1787 від 10.07.2016 року, ОСОБА_2 є інвалідом II групи за психічним розладом, встановленою 01.07.2011 року, знаходиться на обліку у лікаря-психіатра, в нього порушені навички самообслуговування, він не усвідомлює свої дії у зв'язку з чим потребує постійного догляду та опіки (а. с. 12).

Відповідно до висновку N 781 від 18.10.2016 року, амбулаторної судово-психіатричної експертизи проведеної експертами відділення судово-психіатричної експертизи N 18 Харківської обласної клінічної психіатричної лікарні N 3, ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, страждає стійким хронічним психічним розладом у виді шизофренії, параноїчної форми, та в силу свого захворювання не може розуміти значення своїх дій і керувати ними (а. с. 32- 34).

Таким чином, зібрані у справі докази та їх належна оцінка вказують на наявність підстав для визнання ОСОБА_2 недієздатним.

Згідно ст. ст. 58, 60, 63 ЦК України, суд встановлює опіку над особою і призначає опікуна у разі визнання її недієздатною. Фізична особа може бути призначена опікуном лише за її письмовою заявою і переважно з осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням особливих стосунків між ними та можливості виконувати обов'язки опікуна.

ОСОБА_1 в поданій заяві просить призначити її опікуном для здійснення опіки над своїм сином ОСОБА_2, ступінь споріднення підтверджується копією свідоцтва про народження НОМЕР_2 (а. с. 8а).

Орган опіки та піклування Коробочкинської сільської ради Чугуївського району Харківської області вважає доцільним призначення ОСОБА_1 опікуном над недієздатним ОСОБА_2, оскільки: вона мешкає разом з ним за адресою: АДРЕСА_1, де недієздатному ОСОБА_2 створені сприятливі умови для проживання, і починаючи з початку хвороби свого сина з 1997 року постійно опікується ним, задовольняє всі його потреби та здійснює догляд за ним.

Рішенням виконавчого комітету Коробочкинської сільської ради Чугуївського району Харківської області N 34 від 12.07.2016 року затверджений висновок органу опіки та піклування "Про доцільність призначення ОСОБА_1 опікуном ОСОБА_2." (а. с. 11).

Таким чином, зібрані у справі докази та їх належна оцінка вказують на наявність підстав для встановлення опіки над недієздатним ОСОБА_2 та можливість призначення його опікуном ОСОБА_1, отже заява підлягає задоволенню в повному обсязі.

Керуючись: ст. ст. 39, 40, 58, 60, 63 ЦК України, ст. ст. 240-241 ЦПК України, суд - **ВИРІШИВ:**

Заяву ОСОБА_1, заінтересована особа: орган опіки та піклування виконавчого комітету Коробочкинської сільської ради Чугуївського району Харківської області, про визнання особи недієздатною, встановлення опіки та призначення опікуна - задовольнити.

Визнати недієздатним ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженця с. Коробочки не Чугуївського району Харківської області, зареєстрованого за адресою: АДРЕСА_1.

Встановити опіку над ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженцем с. Коробочкине, Чугуївського району Харківської області, та над всім його майном, і призначити йому опікуна - ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_5, уродженку с. Коробочкине, Чугуївського району Харківської області, ПІН НОМЕР_1.

Рішення може бути оскаржене в апеляційному порядку до апеляційного суду Харківської області через міський суд шляхом подачі апеляційної скарги в 10-денний строк з дня його проголошення.

Суддя -

Народні засідателі:

Провадження № 2-о/641/163/2015

Справа № 641/10520/15-ц

УХВАЛА

про відкриття провадження у справі

22 жовтня 2015 року Суддя Комінтернівського районного суду м. Харкова Богдан М.В., розглянувши заяву ОСОБА_1, заінтересовані особи Орган опіки та піклування адміністрації Комінтернівського району Харківської міської ради та Управління праці та соціального захисту населення адміністрації Комінтернівського району Харківської міської ради про визнання фізичної особи недієздатною та встановлення над нею опіки,-

В С Т А Н О В И В:

Заявник ОСОБА_1 звернулась до суду з заявою, в якій просить визнати ОСОБА_2 Юрїівну, ІНФОРМАЦІЯ_1 недієздатною та призначити заявника опікуном над нею.

Заява відповідає вимогам ст. ст. 119, 120 ЦПК України, підлягає розгляду в суді в порядку цивільного судочинства.

Справа підсудна Комінтернівському районному суду м. Харкова, проведення попереднього судового засідання не вважаю за необхідне.

З урахуванням наведеного, керуючись ст.ст. 122, 156 ЦПК України,-

У Х В А Л И В:

Відкрити провадження у цивільній справі за заявою ОСОБА_1, заінтересовані особи Орган опіки та піклування адміністрації Комінтернівського району Харківської міської ради та Управління праці та соціального захисту населення адміністрації Комінтернівського району Харківської міської ради про визнання фізичної особи недієздатною та встановлення над нею опіки.

Цивільну справу призначити до слухання на 29 жовтня 2015 року на 09-45год. в залі судового засідання Комінтернівського районного суду м. Харкова.

Направити заінтересованій особі копію заяви з копіями доданих до неї документів.

Копії ухвали про відкриття провадження у справі направити особам, які беруть участь у справі.

Ухвала може бути оскаржена лише щодо недотримання правил підсудності у встановлений законом строк і порядок, в іншій частині ухвала оскарженню не підлягає.

Суддя:

ОСОБА_3